

Marika Tandefelt

Tänk om ...

***Svenska språknämndens förslag
till handlingsprogram för
svenskan i Finland***

**Forskningscentralen för de inhemska språken
2003**

ISBN 952-5446-01-8

Forskningscentralen för de inhemska språken

Omslag Janne Rentola

Ombrytning Mikael Rehn/Oy Nord Print Ab

Tryckeri Oy Nord Print Ab, Helsingfors 2003

Till läsaren

För ett år sedan började jag skriva på den text som nu är klar att ges ut som ett förslag till handlingsprogram för svenska språket i Finland. När jag inledde skrivarbetet vistades jag några försommarveckor på Houtskär, en då svenskspråkig, i dag tvåspråkig, kommun i den åboländska skärgården. När jag nu avslutar mitt uppdrag befinner jag mig i min hemstad Helsingfors, en tvåspråkig stad med finsk majoritet framvuxen mitt i det en gång helsvenska Mellannya. Redan dessa två orter är väsensskilda som språkmiljöer, men variationen inom det vi kallar Svenskfinland är större än så. Variationen handlar om annat och om mer än antalet svenskspråkiga på olika orter. Den handlar också om lokala språkvanor, om språkgränser och om tvåspråkighetszoner. Allt detta skapar varierande uppfattningar om eget och andras sätt att använda och förhålla sig till språket. Det som en språkbrukare upplever som självklart och odiskutabelt kan för en annan vara något som kräver eftertanke och goda argument. Att skriva handlingsprogrammet så att varje finlandssvensk finner något av intresse att fundera över och tillämpa har ändå varit min ambition.

Uppdraget att utarbeta texten till ett handlingsprogram för svenska språket i Finland har givits mig av mina kolleger i *Svenska språknämnden i Finland*, och jag vill tacka dem för det förtroende de därigenom har visat mig. De har varit mina permanenta sakkunniga, ständiga läsare och engagerade diskussionspartner under arbetets gång. Arbetet med manuskriptets olika versioner har i hög grad underlättats av kollegernas kloka kommentarer och sinne för språkets nyanser. Utan dem hade jag knappast vågat försöket att formulera något som borde kunna gälla så många.

Idén att skapa ett handlingsprogram övertog Svenska språknämnden från Sverige, där motsvarande arbete utfördes av en parlamentarisk kommitté som fick sitt arbete klart våren 2002. Språknämnden vände sig hösten 2001 till *Svenska kulturfondens Framtidsprojekt* och föreslog att ett motsvarande arbete, men av betydligt blygsammare omfattning, skulle utföras här. Idén föll i god jord, och Framtidsprojektet åtog sig att stå för vissa lönekostnader samt för de fem seminarier kring olika språkliga teman som hölls våren 2002. Resten av arbetet har jag utfört inom ramen för min tjänst vid *Svenska handelshögskolan*. Framtidsprojektet har också bekostat utgivningen av handlingsprogrammet. På Svenska språknämndens och mina egna vägnar tackar jag *Thomas Rosenberg* och *Henrika Ziliacus-Tikkanen* på Framtidsprojektet och *Marianne Michelson* på Svenska handelshögskolan.

Seminarierna samlade totalt ca 120 personer som delade med sig av tankar och erfarenheter av såväl professionellt som privat slag. Många är också de personer som har hört av sig via e-post, telefon och brev eller som i olika andra sammanhang har visat sitt intresse för det svenska språkets nutid och framtid i Finland. Våren 2002 besökte jag också ett antal arbetsplatser och mötte representanter för varierande yrkesgrupper på olika håll i Svenskfinland både för att få höra nya synpunkter och för att kunna kontrollera mina egna intryck. Till alla de personer jag har fått samtala med om svenskan i Finland vill jag rikta ett kollektivt tack!

Under det dryga år som har gått sedan Svenska språknämnden först började arbeta med handlingsprogrammet har den språkliga medvetenheten skärpts och beredskapen att agera har ökat. I dag är det få som anser att vårt språk klarar sig utan särskild omvårdnad. De flesta har någon erfarenhet av situationer där det svenska språket inte har löpt så fritt och korrekt som man hade kunnat önska. Även exempel på konkreta motåtgärder och framgångsrika insatser har inrapporterats. Det

är Svenska språknämndens förhoppning att detta förslag till handlingsprogram för svenska språket i Finland skall inspirera fler att göra ännu mer både för sitt eget språk och för andras.

Helsingfors i juni 2003

Marika Tandefelt

Ordförande för Svenska språknämnden i Finland

v

Innehåll

Till läsaren	iii
Tio förslag	ix

I **Språket – det finlandssvenska kapitalet** 11

- Ett komplett samhällsbärande språk
- Varför ett handlingsprogram?
- Vad är det man kan när man kan ett språk?
- Språkliga tillkortakommanden
- Dagens krav på språkkunskap mer utbredda än förr
- Ett handlingsprogram för vem?
- Alla är någon annans språkmodell
- För, om och av finlandssvenskar

II **Familjens språk – ett samspel mellan föräldrar och barn** 27

- Barnets språkbygge
- Språkstimulans
- Familjer är olika
- Samhället runt familjerna förändras
- Några sammanfattande punkter*

III **Modersmål och skolspråk** 39

- Vi lär för livet, inte för skolan
- Att vara språkligt mogen för skolan
- För vem finns den finlandssvenska skolan?
- Kommunen och barnets språk
- Den finlandssvenska skolan är något annat än den finska
- I lärarrummet, i klassrummet och på skolgården
- Några sammanfattande punkter*

IV Modersmål och studier 71

Våra blivande lärare
En skola för män, men också för kvinnor
Hur svensk är en finlandssvensk akademisk
miljö egentligen?
The English Straight-Jacket?
Tre bollar i luften
Några sammanfattande punkter

V Kunskap om modersmålet 93

En bransch där man inte kan bli arbetslös
Några sammanfattande punkter

VI Aktiv svenska i offentlig sektor 101

Lagens krav på språkkunskap
På klar och tydlig svenska
Människorna bakom myndigheternas texter
Svenska som arbetspråk
Språklig konsekvensbedömning
En språkstrategi för varje kommun
Hur heter det?
Några sammanfattande punkter

VII Svenska i företagsvärlden 119

Här råder marknaden
Alla företag har en språklig profil
Kan reklam översättas?
Ett starkt budskap döljs av ett svagt språk
Grisen i säcken?
Den ofrivilliga språkkonsulten
Allas språk, men ingens modersmål
Pengar har inget modersmål, men det har
kunderna och de anställda
Några sammanfattande punkter

VIII Förlagens ansvar och ambitioner 143

Finlandssvenska som stilmedel
Att servera fakta begripligt
Kvalitetssäkrad språkbehandling
Vad läser man i skolan?

Några sammanfattande punkter

**IX Snabbt producerat, uttrycksfullt och korrekt.
Massmediernas språk som bäst 155**

Radio och TV – ett samhällsuppdrag på svenska
Tidningen skall sälja
Medierna sätter ord på verkligheten
En journalist måste vara språkproffs
Språklig stimulans och träning behövs i yrket
Tid och teknik

Några sammanfattande punkter

X Med modersmålet på fritiden 173

Skådespelarens röst, men författarens språk
Föreningsliv på svenska
Rent spel – på ren svenska
Den långa eftermiddagen
Ungdomskulturen är finsk och engelsk, inte svensk
Bredband åt folket

Några sammanfattande punkter

XI Tänk om alla gjorde som du? 189

Om nyttan av att gå över ån efter vatten
Ett steg i taget

Tio förslag

Språket stärks och växer då det används, men försvagas och krymper om det ligger i träda. För att svenskan i Finland skall fortsätta att vara ett komplett samhällsbärande språk måste språket och språkbrukarna ges aktivt stöd. I den här rapporten går vi in på frågor av dessa slag. Nedan lyfter vi fram tio centrala språkstärkande åtgärder som vi särskilt tror på. En del har redan startats, andra planeras, medan ytterligare några borde tillkomma.

- Blivande föräldrar behöver information om barns språkutveckling och betydelsen av språkfostran oavsett om hemmet är en- eller tvåspråkigt. Sådan information måste kontinuerligt utarbetas och spridas.
- Varje region behöver en språkkonsult som kan stödja lärare och beslutsfattare i frågor som berör skolspråket.
- Frågan om vilken färdighet i skolspråket som skall krävas av den som önskar börja i den svenska skolan måste diskuteras både nationellt och lokalt.
- Produktionen och språkgranskningen av läromedel för den finlandssvenska skolan måste fortsättningsvis garanteras.
- Varje universitet och högskola behöver en genomtänkt språkstrategi för rekrytering och antagning av studerande, examensstudier, forskning och förvaltning.

- Varje kommun skall utarbeta en heltäckande språkstrategi. En modell för ett sådant strategiarbete skall tillhandahållas centralt.
- Språkvården för de finlandssvenska medierna bör intensifieras och permanentas. Språkvårdsarbetet på Hufvudstadsbladet och Radion bör fortsätta. En tjänst som heltidsanställd språkvårdare med ansvar för övriga finlandssvenska medier måste inrättas.
- Vi måste satsa på språkteknologi både i syfte att skapa hjälpmedel för språkbrukaren och för att bidra till forskning i språket. Textkontrollprogrammet Svefix måste utvecklas vidare.
- En finlandssvensk text- och talkorpus, som både täcker dagens språkbruk och ger information om äldre skeden i språkets historia, måste utvecklas.
- Behovet av professionella språkexperter på svenska är stort. Rekryteringen till modersmålsstudier i svenska och fortbildning i svenska språket för personer med andra studier bakom sig är därför a och o.

I Språket – det finlandssvenska kapitalet

Ett komplett samhällsbärande språk

Ett komplett samhällsbärande språk kan användas inom alla delar av ett samhälle. Det används som förvaltningspråk, inom rättsväsendet, i det politiska systemet, inom hela undervisningsväsendet, i medierna, som arbetsspråk, i religiösa sammanhang, i kulturlivet, inom olika medborgarorganisationer och folkrörelser samt i föreningslivet. Det möter alltså språkbrukaren inom skilda samhällssektorer och är inte endast ett språk för hans eller hennes privata kommunikation med familj, släkt och vänner. Ett sådant språk är svenskan i Finland. Det är förmodligen inte orimligt att påstå att det är just för att svenskan är ett komplett samhällsbärande språk som det innehar positionen som ett av landets nationalspråk. Att detta är av fundamental betydelse för var och en som vill leva och verka på svenska i Finland säger sig självt.

Även om vi finlandssvenskar själva i vår vardag upplever att svenskan i Finland är ett ”litet” språk är detta de facto långt ifrån sanningen. Med mer än 9 miljoner talare hör svenskan till de ”stora” språken. 98 % av världens språk har färre talare än så. Det här är en språkgemenskap som de som talar och skriver svenska i vårt land också ingår i. Svenskfinland är alltså en del av det svenska språkområdet inom vilket språket varierar bl.a. geografiskt. Norrlänningar och skåningar t.ex. låter inte som svenskar i Mälardalen, så gör inte heller finlandssvenskar. Att det sedan 1809 går en politisk gräns mellan Sverige och Finland hindrar inte att språket är detsamma, även om de

två olika samhällena där det fungerar lämnar spår. Engelska, tyska och franska är andra exempel på språk vilkas språkområden inte sammanfaller med enskilda samhällen, men som ändå fungerar som kompletta och samhällsbärande språk i många sådana. Däremot är den kultur som skapas t.ex. på svenska i Finland, på engelska i Australien, på franska i Kanada och på tyska i Schweiz präglad av lokala förhållanden och traditioner som avviker från förhållanden och traditioner i andra länder där samma språk används.

Finland och Sverige är länder i Norden, och bägge länderna hör till EU. Den som behärskar svenska har tillgång till hela det svenska språkområdet med skön- och facklitteratur, massmedier, studier och arbetsmöjligheter. Hela Norden, med ca 20 miljoner talare av olika nordiska språk, är inom räckhåll. Färdighet i svenska som modersmål (eller på modersmålsnivå) i Finland ger alltså bonus utöver den nytta och glädje man kan ha av språket i det egna landet.

Det behövs givetvis fullt kompetenta språkbrukare för att upprätthålla ett modersmål med en sådan bredd i samhället, i Norden och i Europa. Sådana språkbrukare behöver vi också för egen del i vår egen krets. Det behövs modersmålskompetens för att kunna nyskapa och föra vidare landets svenska kulturarv. Svenskan i Finland är ju både förutsättningen för och bäraren av den finlandssvenska kulturen. Språket är det material vi bygger vår specifika kultur av. Vårt språk är därför vårt starkaste kapital. Det är också det enda vi verkligen alla är delägare av oavsett var i Svenskfinland vi finns och hur vi lever våra liv. Tanken bakom handlingsprogrammet är att försöka se till att vi inte förlösar kapitalet.

Varför ett handlingsprogram?

Hur många som kan och vill använda svenska i Finland vet vi inte. Det är knappast heller en kunskap som är tillräcklig eller

ens nödvändig för oss om vi vill lägga upp en sannolikhetskalkyl för hur det svenska språkets framtid kommer att te sig på medellång eller lång sikt. Om det är ett stort antal som använder språket, men gör det i ett fåtal och företrädesvis enkla sammanhang, är situationen förmodligen mer bekymmersam än om det är ett mindre antal som använder språket ofta och i ett flertal olika och t.o.m. krävande sammanhang. Att kvantitet inte kan slå ut kvalitet hör nämligen till de lärdomar som arbetet med ett handlingsprogram för svenska språket i Finland har gett oss medlemmar i Svenska språknämnden. Innan jag går vidare och presenterar övriga lärdomar och formulerar våra förslag till åtgärder skall jag säga något om vad språknämnden syftar till med sitt handlingsprogram och om vad programmet avser att täcka.

Handlingsprogrammet syftar till att stärka och bevara svenskan i Finland som ett modersmål. Det handlar alltså inte om färdigheten i svenska som ett i skolan eller i något annat sammanhang efter barndomen inlärt språk. Det handlar inte heller om svenskans juridiska eller politiska ställning. Däremot handlar det nog om svenskan som en del av en individs tvåspråkighet, dvs. som ett av två modersmål eller som ett språk på en modersmålsliknande nivå. Det vi i språknämnden – tillsammans med många andra – har tyckt oss märka är nämligen att modersmålsfärdigheten i svenska i dag varierar på ett sätt som den inte har gjort förr. Varför och när brister uppstår och hur de kunde åtgärdas är vad programmet skall behandla. Vi resonerar alltså uteslutande kring språket som en färdighet, inte som en del av individens identitet som han eller hon hyser eller inte hyser känslor för.

Vad är det man kan när man kan ett språk?

För att man skall kunna uppleva att modersmålsfärdigheten ibland är bristfällig måste man ha en uppfattning om vilken

den egentliga färdighetsnivån borde vara. Vad är det man kan när man verkligen kan ett språk? Den frågan är egentligen omöjlig att besvara på ett uttömmande sätt, men ett resonemang behöver ändå föras.

Det första man kommer att tänka på är förmodligen att den kompetente språkbrukaren behärskar sitt språks grammatiska struktur och har ett förråd av ord och fraser som täcker hans eller hennes behov. Automatiskt och utan att tveka producerar språkbrukaren korrekta yttranden som förmedlar hans eller hennes budskap på ett välfungerande och uttömmande sätt. Ett välfungerande yttrande innebär att språkbrukaren förmår anpassa sig till mottagaren så att denne uppfattar budskapet. Att det görs uttömmande betyder bl.a. att språkbrukarens ordförråd räcker till för ändamålet. Behärsksningen av språkets struktur och tillgången till ett ord- och frasförråd räcker ändå inte till för att beskriva en färdighet på modersmålsnivå. Man kan kunna allt detta och ändå låta oäkta som modersmålstalare. Den som ”talar som en bok” låter helt enkelt inte genuin eller idiomatisk. Modersmålstalaren vet instinktivt ”hur man brukar säga så att det låter äkta”. I hans eller hennes språkförråd ingår talesätten, idiomerna, de frekventa fraserna som hör till språket. Han eller hon behöver inte tveka och framför allt inte låna eller översätta från ett annat språk eller i värsta fall tåga helt.

På sitt modersmål kan man i regel också fungera i ett flertal olika sammanhang. Man kan umgås privat med vänner, man kan berätta sagor och leka med barn, man kan tala om sitt arbete med kolleger och okända, man kan informera, man kan skämta och underhålla, man kan vara arg och elak, man kan förklara någon sin kärlek, man kan trösta och man kan beklaga någons sorg etc. När man i skolan möter språket i skrift lägger man till ytterligare en dimension. Man börjar med de enkla och tillrättalagda texterna och avancerar så småningom till längre och språkligt mer komplicerade texter. När man väl har knäckt skriftkoden har man erövat mer än skriftspråket;

man har också nyckeln till läsning på andra språk och framför allt har man tillgång till den rika informationskälla som skriften är oavsett om texten finns på papper, på webben eller någon annanstans. Texterna ger kunskap och upplevelser, och de ord som behövs för att uttrycka dem. Texterna ger också skriftspråksmodellen. Att en individ skall kunna läsa och skriva på sitt eget språk anser vi som självfallet. Alla behöver inte kunna åstadkomma avancerade texter, men alla kan skriva och träna upp sin förmåga när behov föreligger.

Vilken repertoar av språksituationer man behärskar beror förstås i hög grad på hur man lever, vad man sysslar med och i ännu högre grad på ens egen ålder. Barn och ungdomar har en annan repertoar än vuxna. Att få ett vuxet språk – ett allsidigt modersmål – innebär i vår del av världen att man skaffar sig praktisk erfarenhet av olika sammanhang där språket används såväl i tal som i skrift. Det innebär också att man får en inbyggd känsla för stilvariation. Man lär sig att välja sina språkliga uttrycksmedel så att man inte blandar högt och lågt.

Fortfarande är denna beskrivning av modersmålsfärdigheten för mager. På ett språk som inte är ens modersmål, men som man behärskar väl, kan man också ha en rätt vid repertoar av sammanhang som man klarar av t.o.m. på ett sätt som uppfattas som idiomatiskt och genuint. Modersmålstalaren har därutöver i regel en omedveten kunskap om och känsla för sitt språks variation. Ordförrådet består t.ex. inte endast av de ord och fraser som språkbrukaren själv aktivt använder. Modersmålstalaren kan läsa och förstå äldre litteratur, han eller hon kan kommunicera med talare som talar en annan variant av språket (en dialekt, en regional variant etc.).

Modersmålstalarens aktiva språkbruk motsvarar egentligen bara toppen på ett isberg av mångsidiga men omedvetna kunskaper i och om språket. Den som talar ett ”icke-modersmål” har inte samma förråd att ösa ur. Ju lägre den aktiva färdighetsnivån i ett språk är, desto mindre av passiv kunskap ”till

överlopps” har man. Modersmålet är individens rikaste språk; det som tjäna honom eller henne bäst i flest sammanhang. Här är det dessutom bäst att inflika att modersmålen kan vara två. Det är upp till var och en att själv pröva om hans eller hennes två språk når upp till samma nivå eller till närliggande nivåer.

Vad vi vill understryka är att varje människa har kapacitet att utveckla minst ett modersmål till dess fulla potential. Vad vi oroar oss för är att så inte alltid sker ens i sammanhang där svenskan är eller är avsedd att bli individens modersmål. Detta har konsekvenser främst för individen själv, eftersom modersmålet är basen för lärande och kunskapsinhämtning. Det har också på sikt konsekvenser för andra människor som har samma modersmål och för vårt lands aktiva och fungerande tvåspråkighet.

Språkliga tillkortakommanden

Är vår oro obefogad? Nej, vi tror inte det eftersom den delas av andra som i olika egenskaper arbetar med språket som redskap. Under de seminarier som språknämnden anordnade våren 2002, och i samband med enskilda samtal med representanter för olika språkligt viktiga sektorer samt i diskussioner i tidningarnas spalter, har man gett uttryck för en oro för att svenskan som modersmål inte längre genomgående är på den höga nivå där den hittills har varit. De människor vi har mött har liksom vi själva en yrkesmässig erfarenhet av modersmålet i tal och skrift, och de har kunnat ge exempel på språkliga brister: Elever i den finlandssvenska skolan vars svenska ordförråd är så begränsat att de har svårt att förstå lärobokens text eller att själva uttrycka sig. Studerande som föredrar att skriva på finska eller engelska för att de känner sig osäkra på modersmålet i skrift. Journalister som talar hackigt när de skall tala fritt, och andra som skriver ett språk som är ”finska med sven-

ska ord”. Folk som byter språk eller tiger för att deras svenska modersmål inte räcker till för det ärende som skall behandlas.

Exemplen på språkliga tillkortakommanden som vi har fått ta del av, och som vi själva i våra yrken har mött, kunde göras ännu längre, men det må vara en syssla för gnällspikar. Vi inser att svenskan i Finland i dag befinner sig i ett läge där dess kvalitet som modersmål ibland kan ifrågasättas. Vi anser att man på finlandssvenskt håll bör ha den kunskap och den beslutskraft som krävs för att gå in och göra något åt saken. Som ett första initiativ, som vi hoppas skall leda vidare till konkreta åtgärder på olika håll, har vi utarbetat ett förslag till handlingsprogram.

Svenskan i Finland är inte bara finlandssvenskarnas modersmål (ibland vid sidan av finskan), utan det är också ett av landets två nationalspråk. I likhet med andra språk som fungerar som nationalspråk (som finskan i Finland och svenskan i Sverige) existerar vår svenska i dag i en omvärld som ser annorlunda ut än gårdagens. Ett nationalspråk är ju per definition ett komplett och samhällsbärande språk, men dess villkor är överlag andra i dag än de var förr. De krav som ställs på språkbrukarna och det utrymme som ges språket är helt enkelt förändrade.

Det är m.a.o. varken en unik finlandssvensk tanke eller en ren tillfällighet att språknämnden just nu har upplevt ett behov av att se över den finlandssvenska språksituationen. I Sverige har en parlamentarisk kommitté våren 2002 lagt fram ett betänkande om svenskans ställning som vi har tagit intryck av. Samtidigt har läsningen av det svenska betänkandet visat att en specifikt finlandssvensk synvinkel måste anläggas på dagens och morgondagens situation. Våra utgångspunkter har alltid varit och kommer att förbli annorlunda. I själva verket är det så att omständigheter som kan förefalla något problematiska för ett språk som talas av en majoritet måste tas väldigt mycket på allvar av företrädare för ett språk som talas av en minoritet. Det är det vi skall försöka göra här.

Dagens krav på språkkunskap mer utbredda än förr

Två tendenser som förefaller gemensamma för många samhällen och språk kan nämnas redan nu. Till andra återkommer vi senare. Den ena gäller de ökande kraven på en god förmåga att använda språket i tal och skrift som möter individen senast då han eller hon tar klivet ut i arbetslivet. Den andra gäller kravet på att kunna åtminstone ett s.k. internationellt språk och ofta att kunna det mycket väl. På finlandssvenskarna ställs dessutom i allmänhet kravet på goda kunskaper i finska.

Den första tendensen hänger samman med förändringar i arbetslivet och med längre utbildningar som en allt större andel av en årskull förväntas genomgå. På många arbetsplatser förutsätts man kunna skaffa sig och producera skriftlig information direkt och utan hjälpkraft, presentera projekt och produkter i tal och skrift samt delta i möten och jobba i team. Man kommunicerar också med andra via en mångfald olika nya medier och då inte alltid på modersmålet. Allt detta förutsätter en god kommunikativ förmåga. De språkkrav som man som anställd i dag ställs inför gäller inte endast skrivbordsyrken eller kundservice över disk. Också den som arbetar t.ex. inom industri och jordbruk handskas med text (och datateknik) på ett sätt som man inte gjorde för någon generation sedan.

Krav på förmågan att använda språket för att lära sig något och ta reda på fakta ställs redan på utbildningsstadiet. Det är egentligen i mycket få yrken och utbildningar som man inte i dag ställer krav också på en god skriftlig färdighet. På vilket språk – svenska eller finska – som dessa krav ställs på en finlandssvensk varierar givetvis. En dubbel och hög kompetens kan bli nödvändig. Modersmålet skall då kunna utgöra det säkra fundament som annan kunskap, också kunskap i andra språk, skall bygga på. Den baskunskap som modersmålet ger är till stor del överförbar och därför nyttig i andra språkliga sammanhang.

Den andra tendensen kan man anlägga minst två synpunkter på. Kravet på kunskap i minst ett s.k. internationellt språk är i dag ofrånkomligt, men i ett land som vårt med två nationella språk innebär det att en hel del tid i skola och utbildning läggs på språkinläring. Även om man på en del håll har uttryckt intresse för att lätta på språkraven i skolan är det mycket osannolikt att man skulle göra samma eftergift t.ex. i den postgymnasiala utbildningen. För många finlandssvensk innebär studietidens och arbetslivets internationalisering krav på en hög färdighet i minst tre språk: de två inhemska och ett eller flera s.k. internationella. Kontakten med andra språk sker inte endast i ett inläringssammanhang. Dagens ungdomar och unga vuxna är mobila både virtuellt och reellt. De plockar därför upp såväl språkkunskap som kulturkänedom på ort och ställe och via Internet. Det här öppnar många möjligheter och vitaliserar säkert den nationella (inklusive den finlandssvenska) kulturen. Ty med starka rötter i det egna landet, den egna språkgruppen och i modersmålet blir man berikad och inte endast översköld, kanske dränkt, av de nya intrycken.

Den andra synpunkten som kan anläggas gäller särskilt engelskans allt starkare ställning internationellt. Även om det är självklart att engelskan är ett effektivt kommunikationsmedel i de flesta internationella sammanhang är det ändå värt att understryka att det finns en risk för att engelskan tränger undan de nationella språken också i vårt eget land på ett sätt som ger upphov till oönskade konsekvenser. Detta är ett bekymmer vi delar inte bara med våra finska och nordiska kolleger, utan också med företrädare för många andra språk. Den gemensamma fråga som ställs lyder: Hur skall vi balansera mellan å ena sidan den nödvändiga kunskapen i och användningen av engelska och å andra sidan bevarandet och utvecklingen av vårt eget (våra egna) nationella språk? Denna fråga borde vara särskilt intressant för finländare med svenska som (ett)

modersmål. Innanför Finlands gränser kan engelskans allt starkare ställning leda till att i första hand svenskan och inte finskan väljs bort. Det är inte enbart ett skämt när vi talar om Finland som ett tvåspråkigt land på finska och engelska. En sådan tvåspråkighet får också konsekvenser för användningen av skandinaviska språk i det nordiska samarbetet.

Ett handlingsprogram för vem?

Ett språk är inte en religion och ett handlingsprogram är inte en katekes. De finländare som har svenska som modersmål, eller som behärskar svenska på en modersmålsliknande nivå vid sidan av finska, utgör ingen enhetlig grupp. Gruppen är lika litet enhetlig som den grupp finländare som har finska som modersmål med eller utan färdighet i svenska vid sidan av. Variationen är t.ex. social och geografisk. Svenskspråkiga finländare finns i alla sociala kategorier och arbetar inom en mängd olika sektorer längs hela kustremsan, ute i skärgården, på Åland, men också på de s.k. språköarna och på helt finskspråkiga orter. Den geografiska variationen betyder också att hemorterna varierar som språkmiljöer från enspråkigt svenska till enspråkigt finska. Det finns också en variation som gäller politisk hemvist, religiös förankring, samhälleliga värderingar, kulturella intressen samt givetvis också inställningen till språket och dess betydelse för såväl individen som gruppen. Mångfald är det som kännetecknar de svenskspråkiga finländarna som grupp. En berikande mångfald som också innebär spänningar finns det väl skäl att tillfoga.

Finländare med svenska som modersmål varierar i sitt förhållande till sin språkgrupp. Att tala om ”svenskspråkiga finländare” som ovan är ett neutralt sätt att uttrycka sig. Vi kommer ändå att använda benämningen ”finlandssvenskar” om ”oss”. Vi vet att vi kanske då stöter ifrån oss sådana läsare som inte vill identifiera sig med det finlandssvenska även om de

upplever språket som viktigt. Vi vet också att de som kallar sig finlandssvenskar har mycket olika uppfattningar om vad ”finlandssvenskhet” egentligen är eller om det alls är nödvändigt att spekulera i saken. Erfarenheten visar dessutom att alla som identifierar sig som finlandssvenskar inte nödvändigtvis behöver använda svenska särskilt ofta eller ens behärska språket särskilt väl. Samtidigt finns det också personer som använder sitt svenska modersmål både ofta och väl, men som inte känner någon större samhörighet med finlandssvenskarna som grupp. Det är troligt att det vanligaste är att modersmålet och hemkänslan i språkgruppen går hand i hand, men också andra sätt att uppleva språket och gruppen existerar förmodligen som en följd av var man bor och verkar.

Det finns alltså inget tveklöst samband mellan den upplevda grupptillhörigheten (identiteten) och färdigheten i ett språk. Det är därför vi hävdar att om vi finlandssvenskar vill stärka svenskan som ett modersmål i Finland måste vi gå direkt på språket och inte försöka ta en omväg via stärkandet av den finlandssvenska identiteten. Vi citerar Olle Josephson (*Språk-vård* 2/2000): ”Det finns många sätt att vårda svenska språket. Det allra bästa är att använda det.” Genom användning byggs nämligen färdigheten upp och bevaras. Det är att förmoda att också samhörigheten med andra som talar samma språk stärks på detta sätt, men det måste individen själv få avgöra.

Det finns inte *ett* sätt att vara finlandssvensk på, och det finns inte *ett* i alla sammanhang korrekt sätt att handla visavi språket. Vi är alla individer med vår egen personlighet och historia. Vi vill därför inte bli påtvingade finlandssvenskheten som en kostym som tillverkas i en storlek som skall passa alla. Förmodligen har en del av oss erfarenhet av att t.ex. av finskspråkiga finländare eller sverigesvenskar bli bemötta som ”den stereotype finlandssvensken”. Senast då har vi behövt vakna till insikt om vårt eget sätt att vara finlandssvenskar, svenskspråkiga eller tvåspråkiga finländare eller hur vi nu vill beskriva

oss själva. Lika litet som vi som individer vill bli ”stämplade” externt vill vi bli definierade internt av andra finlandssvenskar. Den personliga identiteten är och skall få vara en annan än kollektivets. Tillåter vi inte detta förlorar vi som språkgrupp en hel del av de språkbrukare som är med och bär upp det svenska språket, och det finlandssvenska, i Finland.

Alla är någon annans språkmodell

I mötet med våra seminariedeltagare, med enskilda företrädare för olika yrken, samhällssektorer, regioner och åldrar, samt vid genomläsningen av en hel del äldre och nyare skriftligt material, har det blivit allt tydligare för språknämnden att handlingsprogrammets mottagare (och verkställare) har mycket olika behov, förutsättningar och möjligheter. Två saker har ändå alla gemensamt. Den ena är att alla är någon annans språkmodell. Den andra är att alla gör val som får språkliga konsekvenser.

Den självklara rollen som språkmodell har man som förälder, men också den som inte har egna barn möter yngre språkbrukare i olika sammanhang. Som privatperson kan man, förutom förälder, vara t.ex. moster, farbror, gudförälder eller vän i familjen. På sin fritid kan man leda en klubb, fungera som tränare, leda en kurs eller ansvara för någon annan form av fritidsverksamhet. Mor- och farföräldrar och andra äldre släktingar har också en viktig roll att spela. Bland professionellt verksamma personer kan vi lista många tänkbara språkmodeller som dessutom möter ett stort antal yngre, men också äldre språkbrukare: Lärare, dagvårdspersonal och journalister når förmodligen det största antalet, men också bibliotekarier, författare, teaterarbetare, informatörer, marknadsförare, reklamskribenter och andra textproducenter hör hit. En särskild kategori utgör de människor vars yrken går ut på att översätta till svenska och att språkgranska svensk text. Deras verktyg är

inte endast det personliga språket (språkkänslan), utan de behöver också ha medveten kunskap om språket och om de hjälpmedel som står till buds. Översättare, språkgranskare och andra som har språkvetenskaplig utbildning skall ha substanskunskap att ta till.

De flesta av oss är språkmodeller i det privata. Dessutom är många av oss, utan att vi alltid tänker på saken, språkliga förebilder i vårt professionella liv. Vi lär andra, men också av andra. Tydligast sker detta i kommunikationen mellan en vuxen språkbrukare och en ung sådan. Den äldre personen har ett både säkrare och större språk som den yngre kan ta efter. Men också vuxna språkbrukare har något att ge varandra. Experten serverar oss kunskap och lär oss samtidigt nya begrepp och termer. Vi njuter av god litteratur bl.a. för att en bra författare uttrycker sig spänstigt och väl. Vi hör om nya saker, möter andra miljöer, rör oss i tid och rum inte endast via litteraturen, utan också via massmedierna. Allt detta gör att vår språkkänsla stärks och att vårt språk växer.

Tilläggs skall också att vi inte bara möter språket som strukturer och ord, utan att vi samtidigt också tar intryck av hur den vi lyssnar till eller läser handskas med språket. Går den som talar över där staketet är lägst, dvs. lånar in finska (eller engelska) ord och uttryck när de svenska inte infinner sig så lätt? Har den som skrivit (översatt eller granskat) texten bemödat sig, dvs. är det en äkta och idiomatisk svenska vi möter? Genom vårt eget beteende visar vi m.a.o. för andra var ribban kan läggas. I ett samtal speglar vi kanske varandra, och vi kan alltså samfällt hjälpas åt att uttrycka det som skall uttryckas på svenska. Att kommentera och korrigera andras språk är en mycket delikat uppgift. Enklast och bäst klarar man av den genom att bara vara den goda språkmodellen själv. Det är också en delikat uppgift att skriva ett handlingsprogram för språket så att läsaren inte ges dåligt samvete, utan tvärtom får ett ökat intresse för språket och en lust att odla det.

Klarast framstår nog betydelsen av goda språkmodeller om vi ställer oss följande fråga: Om du vill lära dig ett nytt språk eller bibehålla färdigheten i ett språk du har lärt dig t.ex. i skolan – till vem går du då? Till en som har språket som modersmål eller till någon som kan språket lika litet som du? Svaret torde vara självklart.

För, om och av finlandssvenskar

Genom beskrivningen ovan ringades redan en hel del av de personer in som vi hoppas skall läsa och ta intryck av handlingsprogrammet. Det intryck vi vill lämna handlar om vars och ens förmåga och vilja att göra språkliga konsekvensbedömningar. Det är mycket lätt att inse att t.ex. föräldrars val av hemspråk i en tvåspråkig familj sätter spår i barnets och familjens liv, och att det kan leda till nya beslut som påverkar språksituationen i klassen i en finlandssvensk skola. Det som ser ut som ett privat beslut påverkar många andra när det genomförs. Därför uppmärksammas och diskuteras det också, vilket är en god sak. När en privat läkarcentral, som t.ex. anlitas för företagshälsovård också av svenskspråkiga arbetsplatser, inte ser till att det finns blanketter om patientens hälsotillstånd på svenska har detta beslut också konsekvenser. Förmodligen förstår man inte alls att diskutera saken som en fråga om patientens (och i förekommande fall den anställdes) rätt till sitt språk, vilket inte är en bra sak. Förmågan att ”tänka efter före” och inse att väldigt många beslut åtminstone i förlängningen har konsekvens för svenskan i Finland är något vi gärna önskar inskräpa betydelsen av hos många beslutsfattare inom flera sektorer.

Vi har disponerat programtexten så att vi tar upp ett antal centrala sektorer eller viktiga språkliga domäner. De flesta av dem har vi behandlat i seminarieform under våren 2002, men vi bygger inte enbart på de diskussioner som fördes då. Mate-

rialet är bredare än så. Förutom de samtal med företrädare för olika sektorer, regioner och åldrar som har nämnts tidigare har vi också inhämtat synpunkter via massmedierna.

I botten på vårt resonemang ligger vidare en rik flora av forskning, utredningar, rapporter, debattböcker etc. som har utkommit särskilt under de senaste två decennierna. Det ligger nämligen mer sanning än skämt i påståendet att det finns mycket forskning av finlandssvenskar om finlandssvenskar för finlandssvenskar. Vi har alltså ett dokumenterat vetenskapligt intresse för den egna språkgruppen att utnyttja. Det är med avsikt vi inte räknar upp namnen på de personer som har deltagit i diskussioner eller som vi har samtalat med. Vi ger inte heller någon fullständig lista över den litteratur vi har hämtat inspiration ur eller annars nyttjat. Vi tror nämligen att handlingsprogrammet tjänar på att inte påminna om en av de många rapporterna av finlandssvenskar om finlandssvenskar för finlandssvenskar även om det är precis vad det är!

II Familjens språk – ett samspel mellan föräldrar och barn

Innan vi går in på sådana sektorer som kan sägas erbjuda individen egna språkliga valmöjligheter, om än i varierande utsträckning, finns det skäl att begrunda själva utgångspunkten. Det skall alltså handla om de val som andra i familjen och uppväxtmiljön gör för individen. Här koncentrerar vi oss endast på språket även om detta s.a.s. är inbäddat i ett barns hela psykosociala, kognitiva och fysiska utvecklingsprocess.

Man brukar något förenklat säga att ett barn har uppnått basfärdighetsnivån i sitt språk vid ca 4 års ålder. Detta innebär att barnet då behärskar språkets grundstruktur och har ett ordförråd som räcker till för hans eller hennes behov. Därefter utvecklas språket i takt med att barnets erfarenhet av världen växer. För den som växer upp med två språk kan denna process ta litet längre tid. Barnet gör inte exakt samma jobb två gånger, men det tar tid att lära sig att skilja mellan vad som hör till det ena språket och vad som hör till det andra samt att utvecklas i bägge.

Man kan alltså räkna med att ett barn som får tillräcklig språklig stimulans skall kunna utveckla sitt (eller sina) modersmål före skolåldern. Det som *inte* har skett i barnets språkutveckling i hemmet och i dagvården är svårt att kompensera för i skolan, där många barn med olika språkliga utgångspunkter skall börja läsa och skriva. Att barnet uppnår en tillräcklig mognad i sitt blivande skolspråk redan före skolstarten är alltså av mycket stor betydelse för barnets följande utvecklingsstadier, inte enbart i språkligt avseende. Det som inte sker i hemmet, sker kanske för sent.

Att utveckla ett språk som modersmål är nästan – men bara nästan! – som att lära sig simma eller cykla. Även om man inte har simmat eller cyklat på länge, så är det en färdighet som sitter i och som man tar i bruk om man ramlar i vattnet eller får anledning att ta sig en cykeltur. Sim- och cykelkonsten rostar aldrig helt. Med språkfärdighet är det ändå litet annorlunda. Ett modersmål som man inte använder rostar förstås långsammare än färdigheten i ett språk som man kanske enbart har läst i skolan, men det rostar lika fullt.

En annan – och kanske bättre – bild är att jämföra modersmålsutvecklingen med vad det vill säga att lära sig spela ett instrument. Det är inte många toner man först förmår framkalla och skapa en liten melodi av, men förmågan växer genom att man spelar. Det finns ingen genväg. Man måste spela själv och ständigt gå vidare så att man övar in svårare och svårare stycken. Den egna insatsen och lärarens (omgivningens) intresse och inspirerande utmaningar är det som behövs för att man skall lära sig behärska sitt instrument. Förmågan utvecklas endast genom att den tas i bruk. Den som inte har spelat på länge vet att de senast inövade styckena plötsligt känns för svåra. Ungefär så är det med språket också.

Barnets språkbygge

Föräldrarna är barnets första språkmodeller. Redan långt innan de får en synlig eller så småningom hörbar respons av sitt barn bjuder de själva på sitt språk. Barnet tillägnar sig språket genom att imitera samt genom försök och misstag. Interaktion är nyckelordet. Det språkliga materialet för sina egna språkexperiment hämtar barnet ur sin omgivning. Det säger sig självt att språkutvecklingen gynnas av att detta material är så rikt som möjligt. För en tvåspråkig familj, som skaffat sig information om barns språkutveckling på två språk, står detta klart. Det finns emellertid skäl att inskräpa betydelsen av för-

äldrarna som språkliga modeller och som källor till språket också i en enspråkig familj. Alla samtal, berättelser, sånger, lekar m.m. bidrar till barnets språkutveckling, förutom att de givetvis också stärker och utvecklar relationen mellan förälder och barn och mellan familjemedlemmarna över huvud taget. Prat ovanför barnets huvud har mindre effekt.

Att vara språkmodell innebär inte att medvetet ”lära ut” språket. Det innebär i stället att ge barnet språkligt material att bygga sitt språk av. En aktiv förälder som sysslar och samtalar med sitt barn gör just detta automatiskt. Barn ställer tidigt frågor om vad olika saker kallas och om vad nya ord betyder. I en tvåspråkig miljö frågar barnet också om vad saker och ting heter på de olika språken. Genom att uttömmande och intresserat svara på frågor som barnet självt av nyfikenhet ställer fyller vi vuxna hela tiden på barnets samling av nya begrepp och ord som täcker dem. Krångligare än så är det inte. Människan är nämligen av naturen programmerad att tillägna sig språk. Vi behöver och skall framför allt inte korrigera, undervisa eller avbryta. Då tappar barnet lusten och vägrar kanske tala med oss. Barnet tillägnar sig språket lika naturligt som det lär sig gå om det får möjligheter och träning. Vi visar bara utan pekpinne i vårt dagliga liv hur det går till samt ger de ord och förklaringar vi blir ombedda om.

Vad barnet möter genom föräldrarna är det talade språket så som det låter och används lokalt. Vi har alla vår personliga modersmålsvariant av det gemensamma språket. Några av oss företräder en variant som ligger nära standardspråket, andra talar en variant med dialektala inslag och en del talar en finlandssvensk dialekt. Den ena varianten är inte mer eller mindre värd än den andra. Det handlar i samtliga fall om samma språk som modersmål. Vad vi ger vårt barn förutom vårt eget personliga språkbruk är våra attityder till språket och inte bara till det, utan också till andra språk och andra dialekter som finns i vår omgivning.

Genom sagoböcker och annan litteratur för barn kan vi ge barnet en bredare språkrepertoar än den vi själva företräder till vardags. I litteraturen möter vi ju en annan människas – författarens – språk. Vi möter standardspråket och vi möter skriftspråket. Genom högläsning för barnet vidgar vi inte bara barnets ordförråd, utan vi bereder också väg för den läs- och skrivundervisning som skolan kommer att bjuda på senare. Barnets första möte med språket i skrift bör alltså ske genom högläsning i hemmet. Det har en stor betydelse för barnets egna läsvanor och för behärskningen av skriftspråket senare i livet.

I många familjer slutar man upp med att läsa högt när barnet kan läsa självt. Föräldrarna kunde i stället ta på sig uppgiften att högläsa de litet svårare böckerna, som kanske kräver en del förklaringar och resonemang. Det förefaller också som om flickor skulle få höra mer högläsning än pojkar. Det här tycker vi är extra synd, eftersom vi vet att pojkar kan vara litet trögare i språkutvecklingen (och i en del skeden latare som bokläsare) än flickor. Högläsning högt upp i åldrarna för både pojkar och flickor vill vi rekommendera, rentav påbjuda! Godnattsagan och andra högläsningstunder har betydelse för barnets skolframgång senare.

Språkstimulans

Stressade nutidsmänniskor är ibland föräldrar med dåligt samvete. Kanske kan man lätta på samvetsbördan genom att hålla fast vid godnattsagor och högläsning, genom lekar och spel som innebär språkanvändning m.m. Att lyssna till barnprogram i radion kan vara en regelbundet återkommande aktivitet som involverar också de vuxna i familjen. Om familjen lyssnar tillsammans får barnet ut mycket mer av programmet genom att de vuxna kommenterar, svarar på frågor etc. Detsamma gäller givetvis för barnprogram på TV. Också i det fall att

man tycker sig behöva ”parkera” sitt barn framför TV:n, videon, radion eller datorn kan man se till att barnet sysslar med något som underhåller och lär på modersmålet. Finlandssvenska och sverigesvenska barn- och ungdomsprogram i radion och på TV kan barnet vänja sig vid att följa med medan de vuxna sysslar med sitt ett tag. Filmer, hörspel, sagor och datorspel på svenska finns att få tag på både i affärer och på bibliotek. Internet ger också många möjligheter särskilt senare när intresset för att skapa eget på webben vaknar. Inget medium är i sig olämpligt, farligt, passiviserande etc. Det intressanta i det här sammanhanget är på vilket språk högläsningen och mediekonsumtionen sker, och det viktiga är att utbudet av program och böcker på svenska är sådant att det tilltalar familjen. Vanan att läsa, lyssna och titta på svenska lägger de vuxna i hemmet, men också i dagvården.

Ju mindre det naturliga inslaget av modersmålet är i barnets hem- och närmiljö, desto viktigare blir dagvårdens och förskolans roll. Samhället måste kunna erbjuda dagvård och förskola på barnets språk i tillräckligt små grupper så att extra språkstöd och språkstimulans kan sättas in där sådana åtgärder behövs. Viktigt är det också med bibliotek med böcker och sagostunder på barnets modersmål. Kassetter med inlästa berättelser behöver inte köpas eller lånas; berättelser och sånger som ingår i radions barnprogram kan också användas, spelas in och återanvändas flera gånger. Klubbar och fritidsverksamhet, släktingar, vänner och grannar med barn i samma ålder underlättar och erbjuder många tillfällen till sådan språkträning som vanligt vardagsumgänge innebär.

För en förälder i ett tvåspråkigt hem, som ensam skall stå för hela stimulansen på sitt eget språk, låter mycket av ovanstående förmodligen som självklarheter. Svenskspråkiga föräldrar t.ex. i Österbotten behöver man inte heller uppmana att knäppa på en sverigesvensk kanal eller söka sig fram till svenskt material på Internet. I andra delar av landet behövs en

sådan här påminnelse i varje fall. Det går alltså att plocka in språklig stimulans på svenska på många sätt och på olika håll. Det behöver inte handla om köpta prylar eller det senaste på marknaden. Det mesta man gör med sitt barn handlar ju i grunden om språk så länge man inte umgås tiggande. Det handlar om att ta sig litet tid och att göra det medvetet och kontinuerligt. Den insatsen får man igen många gånger om senare i livet.

Vi har inte här gått in på familjer med barn (eller vuxna) med särskilda funktionshinder som ger effekt på språkutvecklingen eller ställer extra krav på dagvård och skolgång m.m. Sådana finns givetvis också. Att då hävda rätten till terapi, specialundervisning, rekreation, avlastning för de anhöriga och annat sådant på barnets och familjens språk kräver minst sagt tuffhet. Här är det främst samhällets förståelse och medvetenhet som måste växa för att barnets och familjens berättigade krav skall kunna uppfyllas.

Familjer är olika

Alla barn har inte två föräldrar, alla barn växer inte heller upp på *ett* modersmål eller i miljöer där modersmålet är det dominerande språket. Många barn möter fler språkmodeller än föräldrarna från det att de är mycket små. Verkligheten är brokig. Kanske går det ändå att ta denna brokighet till vara?

Det säger sig självt att om ett barn växer upp i en miljö där modersmålet dominerar utanför hemmets dörr så är behovet av särskilt utfunderade extra insatser inte speciellt stort ens om barnet endast har en vuxen språkmodell hemma. Då behöver man helt enkelt inte leta upp sammanhang där modersmålet finns och fungerar. Men t.ex. en familj med två föräldrar som bägge har samma språk, men som bor i en miljö där ett annat språk dominerar, har däremot anledning att vara språkligt medveten. På samma sätt varierar också den tvåspråkiga familjens villkor beroende på språkförhållandena utanför hem-

met. För alla slags familjer gäller det att se över de språkliga resurser som finns att tillgå. Med vem och när kan barnet tala sitt språk – eller sina språk – inom familjen och utanför den? Ju mindre synlighet och hörbarhet ett språk har i barnets liv, desto mer måste man tänka på att sätta in åtgärder just där.

De råd man brukar ge en familj där föräldrarna företräder olika språk utgår från tanken att de resurser som står till buds för de olika språken inte är lika stora. Man säger därför dels att var och en skall tala sitt eget modersmål med barnet, dels att man skall se till att det språk som har en svagare ställning i miljön får extra stöd.

Motiveringarna till den första rekommendationen är i kort-
het följande: Ett barn har rätt att få den bästa språkmodellen för sitt språk, och modersmålstalaren är per definition en sådan. Föräldern själv har också rätt att få tala sitt bästa språk med sitt barn. Från hans eller hennes synpunkt handlar det också om att få knyta an till barnet på sitt eget barndomsspråk, om att få återuppleva och återge sånger, rim och ramsor, sagor m.m. Också i en helt främmande språkmiljö tilltalar de flesta av oss små barn (katter och hundar!) på vårt eget modersmål. Det är nästan fråga om ett reflexmässigt språkval. Hur mycket viktigare är det då inte för oss att fritt få välja språk med vårt eget barn?

Den som själv har vuxit upp med två språk står inför ett inte helt lätt val, men ett sådant måste ändå ske. För att barnets tvåspråkighetsutveckling skall kunna förlöpa på bästa möjliga sätt gäller den vid det här laget sekelgamla regeln ”en person – ett språk”. Ett konsekvent fördelat bruk av familjens två språk på mor respektive far innebär nämligen att barnet får det lättare att skilja språken åt. En sådan differentiering av språken är nödvändig för att bägge skall kunna utvecklas så att barnet har nått basfärdighetsnivån i dem före förskolåldern. Genom att hålla fast vid sitt eget språk hjälper man faktiskt barnet att lära sig det andra språket också.

Ett språk som företräds endast av en förälder (med eller utan stöd av släktingar och vänner), men som annars saknas eller är nästan osynligt/ohörbart i hemmets närmiljö, behöver stödjas medvetet. Den rekommendation som ges är att man skall välja dagvård (oavsett form), förskola och skola på detta språk. Det här kan vara lättare sagt än gjort i en kommun som t.ex. inte är officiellt tvåspråkig. Inte heller en tvåspråkig kommun riktar alltid sina resurser så att minoritetsspråket särskilt beaktas, även om dagvård och skola givetvis enligt lag erbjuds på barnets språk. Å andra sidan är det inte förbjudet att vara påhittig och använda egna resurser. Det som ovan sades om föräldrarnas betydelse som språkmodeller, om godnattsagor och högläsning, om barnprogram på radio och TV, om videofilmer och datorspel som också stöder språket gäller särskilt mycket i sådana sammanhang där språkmiljön utanför hemmet inte gynnar det ena av hemmets två språk.

Här har vi utgått från att föräldrar med två olika modersmål önskar att deras barn skall uppnå modersmåls- eller modersmålsliknande färdighet i bägge språken. Så är förstås inte alltid fallet. Om viljan saknas, om resurserna inte räcker till, om det kanske t.o.m. finns ett motstånd mot en sådan tanke, måste det vara legitimt att välja att gå en annan väg. Huvudsaken är ändå att föräldrarna förstår att de väljer, och att de gör det i tid. När det är dags att anmäla barnet till skolan är det för sent att vakna upp. Det är inte skolans uppgift att lära barnet pappas eller mammas språk. Samhället, som upprätthåller och bekostar skolsystemet, måste ha rätt att kräva att barnet lär sig sitt ”fadersmål” respektive sitt ”modersmål” i hemmet. Att fostra ett barn på ett språk eller två är ett medvetet val och en medveten satsning från dag *ett* i barnets liv.

Familjer är inte statiska lika litet som samhället är det. En familj med två föräldrar kan som en följd av skilsmässa eller dödsfall bli en familj med en. När barnets föräldrar gifter om sig uppstår nya familjer, där den språkliga konstellationen, och

språkvanorna, kan vara annorlunda. När sådana förändringar sker gäller det att på nytt se över de resurser man har för att ge barnet en god språkstart allmänt taget. Om man dessutom har haft för avsikt att ge barnet två likvärdiga språk måste man i ett skilsmässofall (och ett nytt giftermål) kunna enas om att detta fortfarande är viktigt.

Familjen behöver inte lösas upp för att förutsättningarna för barnets språkliga fostran skall förändras. Det räcker med att en av föräldrarna arbetar på annan ort eller arbetar mycket långa dagar för att balansen t.ex. i en tvåspråkig familj skall förskjutas. Den som är ”den frånvarande föräldern” har inte rätt att begära att den andra, som är mer närvarande i barnets liv, skall ta på sig ansvaret och bördan att fostra barnet på två språk ensam. Det är stor skillnad på de samtal som förs vid köksbordet beroende på om barnet har en eller flera vuxna att tala med och lyssna till. De gemensamma måltiderna ger också språklig näring.

Samhället runt familjerna förändras

Samhällen – små och stora – förändras också som språkmiljöer över tiden. Vi skall dröja vid detta ett litet tag. Särskilt i stadsmiljöer och i närområden till större städer växer dagens barn upp under andra språkliga villkor än vad tidigare generationer gjorde. Förändringen innebär i regel att miljön ”förfinas”. Med detta uttryck avser vi att de svenskspråkiga invånarna på orten minskar åtminstone procentuellt om än inte alltid absolut. Det vi kan iaktta som språkstatistiska uppgifter innebär t.ex. att sannolikheten för att en svenskspråkig person skall kunna använda sitt svenska modersmål och bli förstådd i olika sammanhang utanför hemmet minskar. De svenskspråkiga blir då allt tvåspråkigare, vilket i sig är en god sak. Om utvecklingen ändå på längre sikt leder till att den svenska språkfärdigheten inte kan upprätthållas går denna tvåspråkighet

förlorad, vilket i förlängningen innebär att landets tvåspråkighet urholkas. I detta stora mönster från nationell, över regional och till kommunal nivå finns också den enskilda familjen och individen inritade.

En familj behöver alltså inte själv byta ort, utan orten kan förändras som språkmiljö inom några generationer. (Huvudsadsregionen är det tydligaste exemplet i Svenskfinland på en sådan snabb och kraftig förändring, men det finns också andra.) Detta är något som blir särskilt tydligt när vi kommer in på skolan och hela undervisningssektorn i ett senare avsnitt. Saken förtjänar ändå att omnämnas redan nu eftersom vi som föräldrar (och som mor- och farföräldrar) inte alltid kommer att tänka på saken. Vi ser inte alltid den förändring som pågår inför våra egna ögon, och kanske förstår vi därför inte alltid våra barns och ungdomars val och språkliga attityder. Strängt taget är det dessutom så att den som t.ex. bor på en ort där allt kan ske på svenska har svårt att förstå den som lever i en språklig glesbygd. I tvåspråkiga trakter där finskan dessutom är majoritetsspråket, har man i stället svårt att inse hur någon som lever i Finland kan undgå att lära sig finska upp till en hög färdighetsnivå. Mångfalden i Svenskfinland är det ibland svårt att få syn på ur den egna privata synvinkeln.

Barn och ungdomar, särskilt men inte uteslutande i tvåspråkiga miljöer, möter sina två språk tidigare och i fler sammanhang än man gjorde förr. De som är äldre är kanske medvetna om att den som verkligen behärskar två språk får lov att satsa på bägge som en jonglör som ständigt håller fler bollar i luften. De som är unga är mer medvetna om att de två språken har olika "prestige", "image" och "tuffhetsgrad" (eller vad vi nu vill kalla det) och handlar därefter. De påverkas dessutom av engelskans ställning särskilt som ungdomskulturens språk. Det finns därför ytterligare ett skäl till att betona familjens betydelse för barnets utveckling särskilt av svenskan som modersmål. Grunden till språket (och språken) måste läggas med-

an hemmet (och dagvårdsplatsen) utgör barnets hela värld. I takt med att barnet växer och gör nya erfarenheter också utanför familjekretsen minskar vårt inflytande (men inte vårt ansvar) som föräldrar. Småbarnet blir skolbarn, kommer upp i puberteten och blir en ung vuxen.

Det vi har lagt i barnets ryggsäck av språkgods och språkliga värderingar finns med när det är dags för honom eller henne att bryta upp hemifrån. Därefter väljer ditt barn själv och fattar också så småningom egna språkliga avgöranden i sin familj. Senast då inser du hur långt in i framtiden effekten av ditt val eller din brist på val når. Välj med omsorg när du packar ditt barns språkliga ryggsäck.

- Grunden till ditt barns språk läggs i hemmet och den läggs av dig. Tala ditt modersmål med ditt barn.
- Genom att använda språket mycket och i många sammanhang är du en god språkmodell.
- Både barn i tvåspråkiga hem och barn i svenskspråkiga hem i tvåspråkiga miljöer behöver extra stimulans på svenska.
- Om din familj är tvåspråkig, bestäm då från början vilket mål familjen vill ställa för barnets språkfostran. Ta vara på de sju åren före skolstarten. Skolan behöver en grund att bygga på.
- Visa en positiv attityd till ditt eget språk och till andras.
- Förklara och ge exempel i stället för att rätta och kritisera.
- Välj barnprogram, böcker, serietidningar m.m. på svenska.
- Sluta inte med högläsning när ditt barn lärt sig läsa. Läs tillsammans i stället.
- På vilket språk skall ditt barn gå i skola? Välj i tid och handla planmässigt därefter.
- Ditt val av hem- och skolspråk för ditt barn har återverkningar i hans eller hennes vuxna liv och för de språkliga val som görs i kommande generationer.

III Modersmål och skolspråk

Det är få språkliga minoriteter förunnat att ha en egen skola som fungerar helt på gruppens eget språk. Redan att få undervisning i det egna språket är något som många får kämpa för. Stödet från skolan genom undervisning på och i det egna språket, genom överföringen av gruppens kulturtraditioner och genom möjligheten till samvaro med andra gruppmedlemmar är av fundamental betydelse. Skolan stärker förutsättningarna för trädningen av språk och kultur från en generation till en annan. Detta gäller finlandssvenskarna i lika hög grad som andra grupper som företräder ett språk som används av ett mindretal bland invånarna i ett samhälle.

Det finns givetvis en historisk förklaring till att vi i Finland har två parallella utbildningssystem som verkar på respektive nationalspråk. Den har inte enbart ett samband med vår språklagstiftning, utan bottenar också i att skola och utbildning har längre rötter på svenska än på finska i vårt land. Ett skolsystem från de första klasserna t.o.m. akademisk utbildning var sedan länge utvecklat på svenska innan man lagstiftningsvägen i början av 1900-talet gav garantier för att den finska och den svenska befolkningens kulturella behov skulle tillgodoses på lika grunder. Den finlandssvenska skolan har alltså en historia som gör att finlandssvenskarna själva kanske inte uppfattar den som den ”minoritetsskola” som den de facto i dag är på många orter. Det har också tagit lång tid innan man över huvud taget har förstått hur olika verksamhetsbetingelserna är för olika skolor runt om i Svenskfinland. Vi tror att det är dags att ta tjuven vid hornen och diskutera inte bara vilka krav som kan

ställas på skolan, utan också vad skolan behöver för att uppfylla dem.

Detta kapitel kommer i första hand att fokusera på skolan; det finns nämligen många perspektiv att anlägga på den. Dagvården och förskolan behandlar vi inte separat, utan deras betydelse för barnets språkutveckling vävs in i resonemanget. Föräldrars och elevers förväntningar, skolans behov och kommunens syn hör till de perspektiv vi skall ta upp. I kapitel IV kommer vi att gå in på utbildningen efter skolan, och i kapitel VI om den offentliga sektorn nämns skolan på nytt. Även om vår avsikt och vår uppgift inte är att gå in i en högskolepolitisk debatt är det inte osannolikt att en del av det vi framför om modersmålet i skola och utbildning har ett samband med frågor av detta slag. En del av våra synpunkter kommer också att uppfattas som språk- och kulturpolitiska. Detta är förklarligt – utbildning på det egna språket är en fråga om att förvalta och förkovra ett språkligt och kulturellt kapital.

Vi lär för livet, inte för skolan

Skolan gäller alla. Den bygger på den grund som föräldrarna och dagvården har lagt, och den lägger själv grunden till individens fortsatta gärning både som privatperson och som utövare av något yrke. På skolan följer för de flesta fortsatt utbildning, arbete och karriär. Skolan är beroende av sådant som har skett (eller inte har skett) tidigare i individens liv samtidigt som den är med och skapar de möjligheter som individen skall kunna bygga vidare på.

Om man ser på skolans uppgift som språkfostrare och språkutvecklare kommer man kanske först att tänka på att de allra flesta här lär sig läsa och skriva, dvs. de möter sitt talspråk i skrift. Förmågan att läsa öppnar många nya dörrar. Varje bok är en källa till ny kunskap och nya upplevelser samtidigt som den skänker läsaren nya begrepp och nya ord för dem. Förmå-

gan att skriva innebär bl.a. träning i att med egna ord ge uttryck för tankar och känslor. Särskilt i skriften används språket medvetet som ett redskap för tanken.

Det är emellertid omöjligt att separera ett barns språkutveckling från hans eller hennes tanke- och kunskapsutveckling. När språket växer stimuleras tänkandet och förmågan att inhämta ny kunskap ökar. Den allra första skoltiden handlar egentligen mer om att använda språket för begreppsbildning än om att plugga fakta. Barnets värld och barnets språk växer, samtidigt som läs- och skrivförmågan utvecklas så att de krav på inläring av faktakunskap som ställs i högre klasser skall kunna uppfyllas.

Vid mötet med skolan har olika barn hunnit olika långt i sin utveckling inte bara i fråga om sitt språk, utan också i fråga om sin psykiska, fysiska och sociala mognad. Alla barn är inte skolmogna vid 7 års ålder; några mognar tidigare, andra senare. En skolklass består därför av en skara barn med varierande förutsättningar som alla skall få den handledning och undervisning de som individer behöver för att kunna lämna skolan som unga vuxna med sådana färdigheter och kunskaper som samhället har satt som mål för dem. Deras redskap under hela skoltiden är språket, skolspråket, samtidigt som det är ett mål i sig att nå en sådan språkfärdighet att språket bär vidare ut i studie- och arbetslivet.

Alla barn är inte skolspråksmogna när de börjar i första klassen i den finlandssvenska skolan. I själva verket är det i dag i många tvåspråkiga miljöer ett mindretal av nybörjarna som behärskar skolspråket på den nivå som man tidigare tog för given vid skolstarten. För att dessa barns språk skall hinna växa och mogna under den tid de går i skola förutsätts det att hemmet och närmiljön stöder den språkliga utvecklingen. Detta innebär givetvis samtidigt att de som inte har en tillräcklig grund i skolspråket också kan försenas i sin tanke- och kunskapsutveckling.

Det säger sig självt att det är en krävande uppgift för ett barn att lära sig förstå och tala ett språk samtidigt som det lär sig läsa och skriva på det. Uppgiften är knappast mindre krävande för ett barn med en viss, men ändå otillräcklig färdighet i språket. Ett barn som har fått fullt stöd för sitt blivande skolspråk i sitt hem och sin närmiljö kommer till skolan med ett ordförråd på ca 8 000–10 000 ord. Ett barn som inte har fått en möjlighet att utveckla skolspråket före skolåldern, dvs. att bli skolspråksmoget, har en betydligt mindre vokabulär. Denna skillnad hinner skolan inte alltid utplåna eller krympa på ett avgörande sätt under de 9–12 år som står till buds.

Forskare i Sverige talar om att det tar fyra till åtta år för ett barn att komma i kapp om han eller hon börjar skolan på ett språk som inte är modersmålet. Några kan visserligen sedan överträffa sin kamrater, men de har då oftast först fått undervisning på sitt eget språk. Andra når aldrig upp till klassens genomsnittliga nivå, utan gapet mellan dem och klasskamraterna växer. Ett allt mer krävande kunskapsstoff förutsätter helt enkelt ett allt mer utvecklat språk, och har man inte det blir man efter kanske med skolleda och allmän olust som följd. Skillnaden mellan sjuåringar som inte tillräckligt väl behärskar svenska i Sverige och sjuåringar med finska eller finska och svenska i hemmet i Finland är faktiskt inte särskilt stor. De svenska forskarnas resultat är värda att tas på allvar också hos oss.

Målet kan inte vara att göra alla exakt lika. Givetvis varierar människors språkfärdighet på samma sätt som andra färdigheter. Vi behöver också använda vårt språk – och våra språk – till olika saker. Vad vi som föräldrar och lärare skall eftersträva är ändå att våra barn/våra elever uppnår en sådan språkfärdighet att de inte begränsas senare i sitt vuxenliv. Dagens, och än mer morgondagens, studier och yrkesliv bygger ju på förmågan att inhämta och producera kunskap inte bara i tal, utan uttryckligen i skrift. Utan språket har man också svårt att delta i diskussioner i samhället och vid behov hävda sin rätt.

Lärarerfarenhet och forskning visar att ungdomar som har gått i den finlandssvenska skolan kan uppvisa brister inte bara i fråga om ordförrådet, utan också i fråga om själva språkkänslan. Det handlar då om ungdomar med svenska som modersmål eller som ett av modersmålen. Språkbalansen i miljön och språkförhållandena i hemmet förklarar en del av variationen. Ju mer modersmålet används, desto säkrare är givetvis språkkänslan. Frågan blir då hur vi kan understöda användningen av svenska i miljöer och sammanhang där finskan dominerar. Om vårt syfte är att ge barn och ungdomar i en tvåspråkig miljö en chans att utveckla en stark färdighet i både svenska och finska måste vi se till att vi stöder svenskan. I dag har språket inte längre det utrymme som det hade förr. I dag måste svenska sammanhang letas upp – de infinner sig inte.

Att vara språkligt mogen för skolan

Det som bekymrar många med insyn i skolans värld är alltså att alltför många barn inleder sin skolgång utan att vara skol-språksmogna på svenska. En del har ingen färdighet i skol-språket, andras färdighet är begränsad i jämförelse med färdigheten i finska. Att antalet barn ur finskspråkiga och tvåspråkiga familjer stadigt har ökat i de finlandssvenska skolorna i tvåspråkiga och finskspråkiga trakter har vi kunnat iaktta redan under några decennier.

Redan för ca två decennier sedan utfördes de första undersökningarna om just dessa barns anpassning till skolan, och man började diskutera hur man skulle kunna möta dem på bästa möjliga sätt i undervisningen. Så småningom infördes t.ex. den modersmålsinriktade undervisningen i finska. Undervisningen i modersmål, dvs. i det svenska skolspråket som inte var eller är alla elevers modersmål, är man däremot inte villig att omorganisera, men man ger stödundervisning. Tillgången till resurser är ändå inte oändlig. Stöd- och specialun-

dervisningsresursen finns inte till för att lära barn skolspråket, utan för att stödja alla barn med särskilda behov. Samtliga stödbehov är legitima, men resurserna är för små och de olika behoven konkurrerar med varandra. I spartider hårdnar konkurrensen och möjligheterna till stöd och individualisering försvinner. Genom att låta timfördelning samt val av arbetsmetoder och material styras av syftet att skapa en språkstödande miljö för alla skolans elever kommer man antagligen längst. En talande, läsande och skrivande skola är till fördel för alla barn oavsett deras språkliga bakgrund och tillgång till eller avsaknad av språklig stimulans i hemmet och närmiljön.

I kommunerna och i skolan upplevde man redan för några decennier sedan det växande intresset för den finlandssvenska skolan som något positivt, och stödde det genom att uppmana föräldrar i tvåspråkiga hem att välja dagvård och skola på svenska. Så gör man fortfarande. Intresset för den finlandssvenska skolan, och för det svenska språket, måste ses som ett odiskutabelt tecken på att vårt språkklimat är gott. Samtidigt har vi sedan en tid tillbaka börjat förstå att det stora tillflödet av elever som inte är skolspråksmogna vid skolstarten börjar återverka på den språkliga kvaliteten. Vi frågar oss därför om alla elever får ut av skolan det de har rätt till?

Vi väljer medvetet uttrycket *skolspråksmognad* för att understryka att vårt resonemang inte uteslutande gäller barn ur tvåspråkiga hem, dvs. den grupp som vanligen omtalas som ”de tvåspråkiga barnen”. (Vi går inte heller in på att vilket barn som helst, oavsett hemspråksförhållanden, kan ha en försenad språkutveckling.) Tvåspråkiga barn behärskar ju per definition bägge språken. Det är när de *inte* är tvåspråkiga, utan mer eller mindre enspråkiga på finska, som de inte är skolspråksmogna på svenska. En elev ur ett enspråkigt svenskt hem behöver inte heller ha fått tillräckligt med språklig och annan stimulans för att vara på skolstartsnivå, men han eller hon har ändå i princip lättare att komma i kapp sina mognare klass-

kamrater även om alla inte gör det. En finskspråkig förstaklassare befinner sig i en annan situation än de flesta övriga i klassen. Det har emellertid visat sig att valet av svensk skola för ett barn från ett finskspråkigt hem oftast innebär att föräldrarna är redo att göra en stor insats för att stödja barnets skolgång. Barn ur svensk- och tvåspråkiga hem har inte alltid ett lika engagerat stöd av föräldrarna. Det förefaller som om föräldrarna vore relativt omedvetna om sin egen betydelse i sammanhanget eller som om de vore alltför villiga att överlämna ansvaret på skolan.

Finlandssvenska skolor som undervisar i huvudsak finskspråkiga barn är inget nytt fenomen. Så ser det t.ex. ut i skolorna på de s.k. språköarna (t.ex. i Kotka och Tammerfors). På vissa språköar (i Björneborg och Uleåborg) kan man fråga sig om inte den finlandssvenska skolan egentligen är en språkskola, eftersom just ingen elev har stöd för sin svenska i hemmet. I dessa fall är klassrummet dock rätt enhetligt till sin språkliga sammansättning. Det är s.a.s. samma didaktik som gäller för alla. Det språkligt brokiga klassrummet, där eleverna har mycket olika förutsättningar att förstå lärarens anvisningar och texterna i skolboken, är däremot något annat och ett senare fenomen på andra håll i Svenskfinland. Särskilt i urbana, tvåspråkiga miljöer kan de icke-skolspråksmogna barnen vara påfallande många i ett klassrum, medan de som behärskar skolspråket är klart färre. Effekterna av undervisningen i sådana klassrum börjar synas nu t.ex. i de fortsatta studierna (se kapitel IV).

Inte alltför karikerat kan man säga att ett språkligt brokigt klassrum kan leda till följande: De som är skolspråksmogna har, om de är i minoritet, inte möjlighet att utvecklas vidare i sitt språk, vilket också hämmar deras tanke- och kunskapsutveckling. De kommer förmodligen att fungera som hjälplärare för klasskamrater som inte behärskar skolspråket eller tala finska med dem. De som inte kan skolspråket alls (dvs. de enspråkigt finska barnen) är omgivna av klasskamrater som helt

naturligt talar finska med dem, varför deras färdighet i svenska tillväxer långsamt. De som inte är tillräckligt skolspråksmogna behöver inte, om de är i majoritet, använda skolspråket annat än i direkt kommunikation med läraren i skolarbetet. Också deras svenska tillväxer långsamt. Finska blir det språk som är hela klassens gemensamma språk.

Vi understryker att mycket beror på om det är få eller många i en klass som inte behärskar skolspråket. Ju fler som är skolspråksmogna, desto bättre möjligheter för alla att utvecklas i skolspråket. Det är inte fel på ett klassrum med barn med olika språklig bakgrund, men det blir fel om det tilltänkta skolspråket kommer i underläge. Då får inget barn det han eller hon har rätt till, och lärarens situation blir om inte direkt ohållbar, så ändå svår. Denna erfarenhet delar de finlandssvenska lärarna givetvis med varje annan lärare som undervisar en klass med elever ur många språkmiljöer och från varierande kulturer. Vi har mycket att lära av andra och av varandra både inom landet och i Sverige.

För vem finns den finlandssvenska skolan?

Enkelt uttryckt kunde man säga att den finlandssvenska skolan finns till för att undervisa barn med svenska som modersmål. Så enkel upplevdes utgångspunkten i varje fall vara för någon generation sedan. I dag är den mer mångfasetterad än så. Den finlandssvenska skolan tar numera ansvar både för den svenskspråkiga och för den tvåspråkiga befolkningen som väljer svenska som skolspråk för sina barn. I vissa fall är svenska barnets enda modersmål, i andra fall har barnet två. Många är också de barn som har en god eller utmärkt färdighet i finska vid sidan av sitt svenska modersmål. För alla dessa barn finns den finlandssvenska skolan, och för alla dessa barns skull behöver den garanteras möjligheter att fungera inte tillfredsställande, utan bra.

Ursprungligen kunde den finlandssvenska skolan utgå från att eleverna i första klassen i princip var skolspråksmogna vid skolstarten, men så är det inte längre på alla håll i Svenskfinland. Den finlandssvenska skolans elevunderlag är språkligt brokigt sammansatt på många orter, men inte på alla. Samtidigt är det viktigt att understryka att den finlandssvenska skolan inte är en språkskola, utan en av de institutioner som förmedlar och skapar svensk kultur i Finland. Bland dessa institutioner är skolan den viktigaste. Det är i hög grad genom den finlandssvenska skolan som barn och unga lär sig ”vad det vill säga att vara finlandssvensk”. Vi är inte vana vid att tala om oss själva som en ”etnisk grupp” och om vår skola som en ”etnisk skola”, men terminologin är inte ovanlig i andra sammanhang. Den finlandssvenska skolan kan inte ge avkall på sin roll som finlandssvenskarnas skola om den skall fortsätta att betyda något för språkgruppen, och därtill för landets trovärdighet som ett mångspråkigt och mångkulturellt land.

Svenskfinland är ett språkligt brokigt ”landskap”. Det som är självklart för en lärare i en svenskspråkig eller svenskdominerat tvåspråkig miljö är mycket överkligt för en lärare som undervisar i en skola i en finskdominerat tvåspråkig miljö eller på en språkö. Verksamheten i skolan tar intryck av språkbalansen i miljön. Utan förankring i det omgivande lokalsamhället fungerar inte skolan. Förankring innebär dock inte det samma som total anpassning till rådande förhållanden. ”Marknadsanpassad” verksamhet är inte hållbar i längden för en kulturinstitution som strävar efter att uppfylla sitt värv i många generationer. Kärnfrågan lyder: Hur öppen kan den finlandssvenska skolan vara, utan att dess finlandssvenska profil suddas ut?

Finskspråkiga föräldrar som önskar välja svensk skola för sitt barn är oftast medvetna om, och nöjda med, att den finlandssvenska skolan också förmedlar det finlandssvenska kulturarvet. Det finska språket och den finska kulturen vet för-

äldrarna att de själva skall stå för även om barnet får modersmålsinriktad undervisning i finska i skolan. Det stöd som hemmet och det omgivande samhället erbjuder är mycket viktigt för att barnets finska språk skall utvecklas normalt, dvs. upp till modersmålsnivå. Den finlandssvenska skolans primära ansvar är det svenska språket. Vi anser ändå att barn ur finskspråkiga hem kan beredas möjlighet att gå i den finlandssvenska skolan om det inte finns språkbad att tillgå. För barnens egen och deras klasskamraters skull borde ändå klassens språkliga sammansättning vara sådan att ett finskspråkigt barn faktiskt har en chans att lära sig svenska. Barnen ur helt finskspråkiga hem borde helt enkelt vara tillräckligt få i den svenska klassen. Här stöter vi på den första svårigheten. Det är i praktiken svårt att bedöma vilken den språkliga sammansättningen i en första klass kommer att bli när antagningen till skolan sker.

Föräldrar i tvåspråkiga familjer har ibland inte riktigt klart för sig vilken deras roll är, och man tydliggör kanske inte heller för dem de krav som skolan har rätt att ställa. Skolans huvudman, kommunen, har inte heller alltid en klart uttalad ståndpunkt i frågan. I sämsta fall anmäls barnet till den svenska skolan utan någon som helst språklig förberedelse. Föräldrarna har kanske i befolkningsregistret uppgett att barnet har svenska som modersmål, men man har de facto inte använt svenska, eller använt språket mycket litet, i familjen. Beslutet att välja den svenska skolan är alltså inte alltid väl underbyggt, och det fattas inte alltid i tid, nämligen redan under barnets första levnadsår.

Enligt lag väljer föräldrar skolspråk för sitt barn. Lagen säger följande (paragraf 10): "Skolans undervisningsspråk är antingen finska eller svenska. /.../ Om utbildningsanordnaren meddelar undervisning på fler än ett av de undervisningsspråk som avses i 1 och 2 mom. och eleven har förmåga att studera på detta språk, får vårdnadshavaren välja undervisningsspråket." Med "utbildningsanordnare" avses kommunen, som måste

erbjuda skolgång både på finska och på svenska om det är fråga om en tvåspråkig kommun. (Övriga undervisningsspråk som nämns i lagen är samiska, romani och teckenspråk. Dessutom kan också en del av undervisningen meddelas på något annat språk än de här nämnda.)

Avgörande är enligt vår mening den formulering som tar fasta på elevens ”förmåga att studera på detta språk”. Lagen utgår från att barnet har en sådan dubbel språkfärdighet att han eller hon kan gå i skola på bägge språken och då är valet fritt. Om barnet däremot *inte* har den förutsatta dubbla språkfärdigheten anser vi att den finlandssvenska skolan, med stöd av kommunens uttalade syn på saken, noga skall överväga om barnet skall tas emot eller inte. (Detta gäller då också icke-finskunniga finlandssvenska barn och den finska skolan, däremot måste barn med invandrarbakgrund beaktas och omhändertas på ett annat sätt.)

Att ett barn har svenska som sitt officiellt registrerade modersmål ger inte föräldrarna rätt att placera honom eller henne i den finlandssvenska skolan. Svenska skall också vara ett språk som barnet behärskar före skolstarten. Utgångspunkten måste vara att barnet har rätt till undervisning på sitt eget språk, och inte att föräldrarna har rätt att välja skolspråk för sitt barn för att han eller hon skall lära sig ett andra språk.

För att kunna hävda att skolan har rätt att förutsätta skol-språkmognad av sina nybörjare måste skolledaren kunna agera med de kommunala beslutsfattarnas fulla stöd och utgående från deras klara ställningstaganden. Också här är vår motivering att klassrummets språkliga heterogenitet inte får bli så stor att det blir svårt att genomföra undervisningen på svenska på ett sådant sätt att hela klassen kan gå framåt samtidigt. Takten i klassrummet bestäms ju helt naturligt utgående från dem som har svårigheter.

I dag är barn i tvåspråkiga familjer i de flesta fall åtminstone något förberedda för skolgång på svenska. De har haft svensk

dagvård eller åtminstone gått i svensk förskola. Trots detta behöver barnets svenska språk inte vara särskilt välutvecklat. Ansvar för barnets språk före skolåldern faller då inte bara på föräldrarna, utan också på daghems- och förskolepersonalen. Här gäller det att förebygga problem och arbeta systematiskt med alla barns språkliga färdigheter. Det bästa vore att sätta upp en individuell plan för varje barns lärande utgående från det mål föräldrarna har. Om målet är den svenska skolan behöver det formuleras i god tid, och det behöver också kunna omprövas. Till personalens uppgift hör att samverka med föräldrarna och att före anmälan till skolan resonera med dem om vilket skolspråk som vore det bästa. Medvetenheten om vilket ansvar denna uppgift egentligen innebär borde betonas under utbildningstiden och inskräpas hos dem som redan är ute i arbetslivet. Den kunniga språkmodellens uppgift är aldrig lätt; den kräver både ett gott språk och kunskap om barnens språkutveckling.

Givetvis skall föräldrarna också kunna konsultera skolans personal. Detta skall kunna göras långt innan barnet närmar sig skolåldern. Skolgång på fel språk kan i värsta fall innebära att barnet upplever ständiga misslyckanden och aldrig kommer att nå samma resultat som skolgång på det starkare språket hade inneburit. Det är också nödvändigt, men svårt, att beakta vilken sammansättningen i klassen ser ut att bli. Med ett flertal skolspråksmogna klasskamrater kan en elev med ett svagare skolspråk utvecklas rätt snabbt. Det är viktigt att föräldrarna förstår att alla överväganden sker med barnets bästa i tankarna. Det är också viktigt att föräldrar i tvåspråkiga familjer förstår att skolan också har barn med en helt svenskspråkig, eller en helt finskspråkig, bakgrund att beakta.

Barn som växer upp i en svenskspråkig familj i en tvåspråkig, eventuellt finskdominerad, miljö är i regel skolspråksmogna vid skolstarten. Detta innebär dock inte att deras skolspråk inte skulle behöva stöd från föräldrahåll. Om barnet är ett av ett fåtal barn

som behärskar skolspråket vid skolstarten kan det uppleva skolgången som tråkig eftersom så mycket av lärarens tid går åt till att hjälpa de klasskamrater som har skolspråkssvårigheter. Föräldrarnas tid och engagemang behövs för att stimulera barnets intresse för skolan och för att bidra till barnets språkutveckling i såväl tal som skrift. En skola som satsar på att vara en språkstödande miljö för alla sina elever kan lyckas med att bibehålla också de elevers intresse vilkas svenska modersmål är starkt.

Tillträdet till den finlandssvenska skolan kan alltså inte vara villkorslöst. Skolan får inte uppfattas som en svensk språkskola, utan bör ses som en finlandssvensk institution. Den får inte användas för att lära barn ur tvåspråkiga hem det språk som den ena föräldern har underlåtit att använda med sitt barn under sju år. Också på föräldrar i svenskspråkiga hem skall skolan ställa krav. Skolan kan inte ensam stå för den språkliga stimulans som behövs för att utveckla svenska som modersmål i en tvåspråkig miljö.

Föräldrarna och deras barn är inte kunder och lärarna finns inte till för att endast leverera beställda tjänster. Det handlar om ett ömsesidigt förhållande och en ömsesidig respekt, där skolan och lärarna också har rätt att ställa krav. När ett ickeskolospråkmoget barn tas emot i den svenska skolan borde läraren och föräldrarna ingå någon överenskommelse om hur deras framtida samarbete skall se ut. En sådan överenskommelse kan hjälpa föräldrarna att förstå vilken deras egen roll är, och att barnets språkutveckling ibland kan stampa på stället för att sedan igen ta ett raskt kliv vidare. Viktigast är ändå att nå ett samförstånd om när det över huvud taget är vettigt att sätta ett barn i skola på ”fel” språk, dvs. på ett språk som barnet inte behärskar eller behärskar dåligt. (Hur man skall kunna bedöma graden av skolspråkmognad skall vi återkomma till nedan.) Hänsyn både till barnet och till de blivande klasskamraterna måste här vägas in. Fortlöpande kontakt mellan lärare och föräldrar i språkliga frågor är mycket viktig.

Kommunen och barnets språk

På frågan om ett barn som har en otillräcklig färdighet i skol-språket skall beredas tillträde till den finlandssvenska skolan gäller det inte enbart för den aktuella skolan (skolledaren och den blivande läraren) och barnets föräldrar att hitta ett svar. Svaret är också beroende av kommunens skolpolitik, som i sin tur tar färg inte bara av språkbalansen i kommunen, utan också av ekonomiska faktorer (sysselsättningsläget, invånarantalet etc.). Svaret är förstås också beroende av hur väl kommunens anställda och förtroendevalda är insatta i problematiken. Vi skall dröja ett tag vid frågan om kommunens ansvar för barnens språk och skolans.

Intresset för det svenska språket har ökat både i enspråkigt finska familjer och i familjer där föräldrarna talar olika språk. Detta syns t.ex. i Helsingfors och i hela huvudstadsregionen på ett ökande antal språkbud (daghem, lågstadie- och högstadieskolor) och på en växande andel barn från tvåspråkiga hem som går i en svensk skola. Samma utveckling märks också på andra håll i Svenskfinland. Det finns alltså ett mycket stort intresse för att ge barnen en möjlighet att bli tvåspråkiga. Det är också något som vi varmt vill understöda. Som vi ser det är problemet bara att vi i dag inte längre i alla miljöer och i alla sammanhang kan garantera att det svenska språket utvecklas till den nivå som lärarna, föräldrarna och barnen själva skulle önska. (I andra miljöer har man i stället problem med att utveckla den finska språkfärdigheten, men det är ett problemkomplex som vi inte har som uppgift att lösa.)

På en del orter har tillströmningen till den finlandssvenska skolan varit stor under ett antal decennier; nu säger prognoserna att elevantalet kommer att sjunka i framtiden. Det kan bero på att årskurserna över lag har minskat efter ett uppsving i början av 1990-talet. Om detta kommer att leda till en ökad konkurrens om elever mellan finska och finlandssvenska sko-

lor vet vi inte. Skolor läggs också ned, vilket särskilt glesar ut det finlandssvenska skolnätverket. Vi vet inte heller om mängden barn som inte kan skolspråket vid skolstarten kommer att minska eller om den språkliga heterogeniteten i det finlandssvenska klassrummet kommer att bestå. Heterogent är också dagens finska klassrum i invandrartäta områden.

Redan i dag upplever man i många tvåspråkiga kommuner att barn från finsk- och tvåspråkiga hem behövs i den finlandssvenska skolan för att upprätthålla lärartjänster och skolor. Detta gäller inte bara i mindre kommuner, utan också i större, där man är mån om att bevara ett tillräckligt tätt nätverk av finlandssvenska skolor. Vi vet att om vägen till det svenska daghemmet och den svenska skolan blir för lång väljer föräldrar särskilt i tvåspråkiga, men också i svenskspråkiga, hem det finska daghemmet och därefter den finska skolan. Dagvårdsspråket har en mycket stor betydelse för valet av skolspråk. Detta kan bli något av en ond cirkel.

Den finlandssvenska skolan på en tvåspråkig ort måste kunna fortsätta att fungera på svenska. Den får inte bli ett slags språkskola för dem som inte kan skolspråket eller endast har en svag grund i språket vid skolstarten medan de skolspråksmogna barnen kommer i andra hand. Går utvecklingen i denna riktning kommer föräldrar i helt svenskspråkiga hem kanske att välja bort den finlandssvenska skolan helt och hållet eftersom man kommer att misstro kvaliteten på undervisningen.

Situationen är m.a.o. kvistig och blir inte lättare i framtiden. Om inte kommunernas ekonomi lade hinder i vägen skulle man kunna tänka sig en hel del flexibla lösningar. På samma sätt som en skola får extra resurser för barn ur invandrar- och flyktingfamiljer som inte kan skolspråket, borde också barn som inte kan svenska, men som skall gå i den finlandssvenska skolan, innebära tilläggsresurser för skolan. Just nu är ändå tendensen den motsatta. Skolans resurser osthyvlas på en del orter ned till en totalt oacceptabel nivå.

Undervisningen i modersmålet (dvs. svenska) och i finska borde konsekvent ges utifrån elevernas faktiska färdigheter, vilket i mindre skolor leder till små undervisningsgrupper i respektive språk. Ingen lärare med en språkligt blandad klass borde dessutom behöva undervisa sammansatta årskurser, men detta är dock en utopi. Både elever med skolspråkssvårigheter och sådana som har ett starkt svenskt modersmål behöver få sina behov tillgodosedda. Alla elever behöver en lärares uppmärksamhet, uppgifter på rätt kravnivå, rätt läromedel etc. En lärare räcker inte alltid till när behoven är så olika som i ett språkligt heterogent klassrum. Vi menar att den finlandssvenska skolan inte i längden kan svara upp mot alla de krav som riktas mot den från så många olika håll. Kommunen som skolans uppdragsgivare och ägare måste ta sitt ansvar, och staten får inte heller blunda.

Den svåraste frågan en kommun har att lösa är att avgöra vilka elever som skall tas emot i den finlandssvenska skolan. Här resonerar olika kommuner olika. En del anser att deras svenska skolor har utrymme för alla som vill gå i dem, andra är mer selektiva, vissa rentav testar eller på något annat sätt bedömer den blivande elevens färdighet i skolspråket. Vi anser att denna senare, mer restriktiva, hållning är den rätta. Kommuner som låter dörren till den svenska skolan stå på vid gavel gör det i regel uttryckligen för att bevara lärartjänster eller en hel skola. Det händer att man använder tillgången på svenska skolor och svensk dagvård som ett argument när man på finska vill locka till sig nya kommuninvånare. Det som på kort sikt kan upplevas som en bra lösning, kan på lång sikt visa sig vara dumt. I längden är det kvaliteten på undervisningen som motiverar föräldrar att välja en viss skola, och den upprätthåller man med utbildad och tillräcklig personal samt resurser att fördela enligt behov.

Det finns många olika sätt att bemöta finskspråkiga föräldrar och föräldrar med olika modersmål som önskar att deras

barn skall gå i den svenska skolan. Variationen beror på den linje som kommunen företräder, delvis på skolan eller skolledaren själv. Bäst vore givetvis om alla svenska skolor inom en och samma kommun följde samma princip, men alla kommuner har inte tagit ställning till frågan om hur man skall begå med ett barn som inte kan skolspråket eller behärskar det illa. Ändå är denna fråga av fundamental betydelse både för barnet (föräldrarna) och skolan. I de flesta fall kommer man fram till en bra lösning genom samtal med föräldrarna. I några fall har föräldrar överklagat skolans negativa beslut och ibland vunnit sitt mål. Framför allt för barnets skull vore det bäst att slippa en sådan process. Skolledaren för en skola behöver därför veta hur han eller hon skall begå, och vad kommunen anser.

Det finns inget enkelt och i alla sammanhang fungerande sätt att mäta eller testa ett barns skolspråksmognad. Detta beror dels på att språkfärdigheten är mångsidigt sammansatt och därför är svår att mäta på ett rättvisande sätt. Dels ligger svårigheten i att vid ett och samma tillfälle kunna avgöra vilken barnets framtida språkförmåga kan tänkas bli. Det är inte bara svårt för en utomstående att uttala sig om ett barns språkfärdighet; det är också svårt för barnets föräldrar att avgöra på vilken nivå sonens eller dotterns färdighet i det önskade skolspråket befinner sig. Föräldrar kan både underskatta och över-skatta sitt barns språkliga nivå. Ett barn som verkar tala flytande med ett genuint uttal kan visa sig ha ett torftigt ordförråd, medan det tystlåtna barnet, som eventuellt har finsk interferens i sitt uttal, kanske behärskar ett jämförelsevis stort ordförråd.

Om man går in för testning av ett barns skolspråksmognad måste testet vara mångsidigt sammansatt. Det är givet att språkfärdigheten ingår som en komponent i skolmognaden allmänt taget. Inte bara barnets skolspråksmognad, utan också färdigheten i det andra och ofta starkare språket skall beaktas. Om barnet har ett för sin ålder fullt utvecklat modersmål har det

en solid bas att utgå från. Uppgifter om när barnet har mött och använt sitt blivande skolspråk före skolåldern, vilka som kontinuerligt kommer att använda skolspråket med barnet, vilka regelbundna insatser som föräldrarna är villiga att göra för att stödja barnet både med skolspråket och med skolgången ger en bild av det stöd ett barn kan förvänta sig av sin närmiljö. Om barnet har gått i ett svenskt daghem och/eller förskola måste personalen där förutsättas kunna ge välgrundade och detaljerade upplysningar om barnets språkliga kapacitet. Detta i sin tur förutsätter att bedömningar av det här slaget tas upp i utbildningen.

Varje tvåspråkig kommun behöver alltså dels ta ställning till vilken dess ”skolspråkspolitik” skall vara, dels bestämma sig för på vilket sätt skolledaren för en finlandssvensk skola skall bedöma en potentiell elevs skolspråksmognad. Kan kommunen ge klara besked och tillhandahålla bra bedömningsverktyg behöver inte mötet mellan skola och familj bli konfliktfyllt. Då vet alla parter hur man skall begå, och samverkan mellan daghem, förskola, skola och föräldrar kan fås att fungera. Vi understryker igen i detta sammanhang att vårt resonemang inte får tolkas så att vi anser att ett barn ur ett helt svenskspråkigt hem per definition är skolspråksmoget, medan barn ur tvåspråkiga eller finskspråkiga inte är det. Oavsett språkförhållandena i familjen kan barnets svenska språk mogna i varierande tempo. Inte minst språkbalansen i hemmets närmiljö, i dagvården, i familjens umgänge m.m. spelar in.

Vid övergången från språkbadsdaghem till språkbadsklass har det hänt att man p.g.a. platsbrist har varit tvungen att gallra bland barnen utgående från deras färdighet i svenska, dvs. språkbadsspråket. (I regel sker ingen testning inför skolstart i språkbadsskola.) De barn som *inte* har klarat denna gallring har dock accepterats som elever i ortens finlandssvenska skola utan någon typ av färdighetsbedömning alls. Exemplet må vara

udda, men det är autentiskt och märkligt. En större konsekvens och ett mer genomtänkt handlande än så här måste en kommun kunna stå för.

Vi menar att det inte kan vara så konstigt att man önskar ställa språkrav på de barn som antas till en finlandssvensk skola. Hur man än väljer att gå till väga är det enligt vår mening viktigt att kommunen signalerar att elever som önskar gå i den finlandssvenska skolan förutsätts ha tillräcklig skolspråksmognad vid skolstarten. En sådan signal kommer mycket snabbt att leda till medvetna satsningar i god tid på det blivande skolspråket i sådana hem där svenska inte är det enda hemspråket eller inte är hemspråk alls. Detta kommer i sin tur att ställa krav på dagvård och förskola på svenska, och på den personal som barnen möter där. Det kommer att bli allt tydligare att alla de vuxna som barnet möter före skolåldern är språkmodeller med ett uppdrag att medvetet utveckla och stödja barnets blivande skolspråk.

I varje sammanhang där vi har diskuterat dagsläget för svenskan i Finland har det framkommit att tiden före skolåldern är helt avgörande för ett barns språkutveckling. Lärare konstaterar att det är helt orimligt att skolan skall kunna kompensera för uteblivna insatser från föräldrarnas sida. Också daghems- och förskolepersonal oroar sig för barn som inte får tillräcklig stimulans av sina närmaste i hemmet. Även om dagvården och förskolan skall hjälpa till i den process som leder barnet fram till en sådan mognad i skolspråket att skolgång på svenska blir ett bra val är det ändå föräldrarna som har ansvaret. Det är de som väljer och som skall följa upp sitt val. Personalen i dagvård, förskola och skola tar inte över, utan kompletterar barnets fostran oavsett om den gäller språk eller något annat.

Den finlandssvenska skolan är något annat än den finska

Olika kommuner har olika förutsättningar både vad gäller den språkliga balansen i miljön och vad gäller ekonomiska resurser. Skolfrågor och beslut om dem är därför lokala angelägenheter. Även om vi vet att verkligheten ser annorlunda ut vill vi ändå ge en skildring av hur man kunde önska sig att den såg ut för att den finlandssvenska skolan skulle fungera bra.

För att en tvåspråkig kommun skall kunna ta ett ordentligt grepp om skolor och utbildning på bägge språken krävs att denna sektor är uppdelad på språklig grund. Den finlandssvenska skolan är helt enkelt något annat än den finska. Här finns andra svårigheter, men också många möjligheter. Variationen inom den finlandssvenska skolektorn är större än inom den finska, vilket betyder att de lösningar man finner fram till på finlandssvenskt håll är fler och olika i jämförelse med den finska skolektorns.

I en tvåspråkig kommun behövs en särskild svensk utbildningsnämnd eller åtminstone en svensk sektion inom skol- och utbildningssektorn. Administrationen skall också vara uppdelad på språklig grund. I samtliga tvåspråkiga kommuner borde dagvården och skolan administreras av samma instans. Samarbete mellan socialväsendet och utbildningssektorn behövs i många fall ändå när skolsvårigheter och inte minst skolspråksvårigheter skall behandlas. I arbetet med den kommunala läroplanen måste man vara uppmärksam på verkligheten i klassrummen i den finlandssvenska skolan. Lärarfortbildningen på svenska behöver delvis handla om andra saker än motsvarande verksamhet på finska. Den svenska daghems- och skolektorn behöver också särskilda riktade insatser som uttryckligen berör språket. Både den som har ett starkt och den som har ett svagt svenskt språk kan behöva extra hjälp och inspiration för att utvecklas.

Punktinsatser, konsulter och stödpersoner för lärare och/eller elever kan finansieras initialt med externa medel. Som ett exempel kan nämnas den kostnadsfria språkkonsulthjälp som skolorna i Svenskfinland fick läsåret 2000–2001 då en språkexpert, finansierad av Svenska kulturfonden, besökte 110 skolor och mötte sammanlagt 3 000 lärare, elever och föräldrar. Projektet ledde fram till boken *På god grund. Idébok för skolan* (utgiven av Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors 2002). Inspiration och idéer kan också hämtas i Sverige, där man har lång erfarenhet av undervisning i svenska som andraspråk för olika årsklasser. En del metoder framtagna för språkbadsundervisningen kan anpassas till ett finlandssvenskt, men språkligt heterogent, klassrum.

Skolan skall vara en helsvensk miljö, dvs. den skall ogärna verka i samband med ett finskt daghem och/eller en finsk skola. Åtminstone skall inte nya språkligt blandade dagvårds- och skolmiljöer medvetet skapas. Positiva attityder mellan barn (och föräldrar) med olika modersmål kan åstadkommas ändå.

De finlandssvenska skolorna skall ha egna direktioner, och de skall ha behöriga lärare med svenska som modersmål. Den övriga personalen skall helst också ha svenska som modersmål eller kunna språket mycket bra.

Skolnätet skall vara vettigt. Skolor och daghem skall placeras så att man så bekvämt som möjligt kan nå dem gående, med allmänna kommunikationsmedel eller med bil. (Planeringen av ett vettigt nätverk är inte lätt, eftersom barnfamiljer inte är särskilt bofasta, utan tenderar att flytta inom kommunen, men också utanför den.) Skolskjuts som man kan få utnyttja också som litet äldre är en möjlighet om nätverket är glest. Eftermiddagsverksamhet, med läxhjälp, är också viktig, särskilt för de elever som inte har mycket stöd för sitt svenska språk utanför skolan. Hjälp av svenskspråkiga äldre personer som är villiga att regelbundet agera ”mormor” eller ”morfar”

på eftis eller i skolan är något som borde spridas och sättas i system.

Det gäller också att bedöma om det är värt att bevara mycket små skolor – t.ex. en enlärareskola – eller om det vore bättre att satsa på skolskjuts till en något större skola. I en alltför liten miljö blir läraren understimulerad och kommer att sakna naturliga vuxenkontakter i sitt arbete. I en språklig glesbygd kan den finlandssvenska skolan ändå bli en samlingspunkt för människor i olika åldrar som delar samma språk. Då kan också en liten skola bli en del av något större, och växelverkan mellan de människor och verksamheter som delar samma utrymme kan bli mycket fruktbar.

Vi är medvetna om att ovanstående inte bara låter ”utopiskt” i mångas öron, utan också ”isolationistiskt”, kanske rentav ”elitistiskt”. Vi vill ju behålla den finlandssvenska skolan som en så svensk miljö som möjligt. Lärarna, tjänstemännen inom skolsektorn och kommunens förtroendevalda med ansvar för skol- och utbildningsfrågor skall ha de rätta språkliga och erfarenhetsmässiga förutsättningarna att fatta beslut och agera på ett sätt som gör att skolan bevaras som den kanske viktigaste institution som finlandssvenskarna som grupp har. Det handlar inte om att skapa ett slutet nästan otillgängligt område, utan om att skapa ett garanterat utrymme för det svenska språket för alla dem som skolans verksamhet berör. I en tvåspråkig miljö, särskilt i en sådan där finskan dominerar, är mer eller mindre alla andra utrymmen och alla andra verksamheter gemensamma för de två språkgrupperna. Många av oss lever på två språk, integrerade i ett samhälle som mest fungerar på finska, i praktiskt taget alla sammanhang. Att kräva att *ett* sammanhang – skolan – skall vara svenskspråkigt är i det perspektivet inte särskilt ”isolationistiskt” eller ”elitistiskt”. Vi vill understryka att detta tjänar alla på, dvs. också de som går i den finlandssvenska skolan uttryckligen för att lära sig svenska eller utveckla den svenska de kan. Det är inte endast en ”elit”

som skall få tillträde till den finlandssvenska skolan, men det kunde vara något av en sådan som kommer ut ur den med en stark färdighet i svenska oavsett om språket upplevs som ett modersmål eller inte. Möjligheterna är inte uttömda.

Den dag kommunerna börjar ta fram en regelrätt språkstrategi för sin verksamhet kommer frågan om vad en kommun vill få ut av sin svenska skolektor att uppta en hel del utrymme. Det gäller att börja med att definiera målen: Vad skall en elev som har gått i den svenska skolan kunna och hur skall han eller hon kunna nå detta mål? Skolan både fostrar och lär; kunskap om och i språk är en del av det kulturella kapital som skolan tillhandahåller. De elever som skolan har ansvar för startar inte alla på samma linje, men de skall nå minst samma mål, en del av dem når längre. Var skall den enskilda eleven gå i skola för att fungera bäst och lära mest, och vilka redskap och resurser behöver läraren för att hjälpa sina elever under hela processen? I grunden handlar svaret på just denna fråga uttryckligen om elevens skolspråkmognad. Det gäller att våga säga nej till föräldrar till barn som inte kan skolspråket alls eller behärskar det illa, om man inte kan garantera att skolan har de resurser den behöver för att ta ansvar för en sådan elev. De elever som skolan tar emot har rätt att få sina krav på god undervisning och stöd uppfyllda oavsett språklig bakgrund. Det gäller också att beakta de legitima krav på god undervisning på modersmålet som skolspråkmogna barn, och deras föräldrar, ävenså har rätt att ställa. Planering på lång sikt måste ersätta den planering på i bästa fall medellång sikt eller ännu värre på kort som nu förefaller att gälla i många kommuner.

Samhället är inte statiskt, och skolan speglar de såväl strukturella som ideologiska förändringar som inträder. Samtidigt förändras inte den bas som den goda skolan bygger på. Det handlar alltid om att skapa goda förutsättningar för elevens tanke- och kunskapsutveckling. Den viktigaste förutsättning-

en är språket. I våra kommuner och skolor måste vi erkänna att vi inte alltid i dag lyckas på den punkten.

På samma sätt som den enskilda skolan är beroende av den egna kommunens beslut är också den enskilda kommunen beroende av beslut som fattas på nationell nivå. Lagar och förordningar styr såväl den finska som den svenska skolvärlden, och Utbildningsstyrelsens läroplansgrunder skall tillämpas över hela landet. Det är viktigt att man också på den nationella nivån beaktar att den svenska skolan inte verkar på samma villkor som den finska. Läroplansgrunderna måste därför se anorlunda ut på svenska än på finska. För att man på nationell nivå skall ha glädje och nytta av den resurs som den finlandssvenska skolan är för landet måste man ha respekt för dess särart.

Den enskilda skolan och den enskilda kommunen är också beroende av det som sker inom lärarutbildningen i fråga om både rekryteringen av studerande och innehållet i utbildningen. Tillgången på läromedel på svenska är också något som ligger utanför den enskilda kommunens, skolans och lärarens omedelbara påverkningsmöjligheter. Till lärarutbildningen skall vi återkomma i kap. IV, och läromedelsproduktionen behandlas i kap. VIII.

I lärarrummet, i klassrummet och på skolgården

På samma sätt som man måste anse att finska är den finska skolans språk, så är svenska den finlandssvenska skolans. Särskilt av lärarna kan man kräva att de konsekvent använder svenska med eleverna och med varandra i lärarrummet. Även med en kollega som har finska som modersmål (t.ex. finskläraren) bör de andra lärarna använda svenska. På vilket språk lärarna umgås privat utanför skolan är givetvis en annan sak. På vilket språk eleverna umgås inbördes måste också anses vara deras ensak. Vid samtal mellan lärare och föräldrar är det för-

modligen förnuftigast att låta föräldern välja det språk han eller hon vill tala, alternativt att tala varsitt språk.

Inte bara lärarens språk, utan också hans eller hennes sätt att välja språk i olika sammanhang är mönsterbildande. En lärare som inte företräder sina elevers språkliga rättigheter när han eller hon tillsammans med dem besöker t.ex. skoltandvården, simhallen eller biblioteket lär dem att det inte lönar sig att tala svenska utanför skolans och hemmets domäner. Vuxnas sätt att handskas med en situation där det inte är möjligt att förutsäga vilket eller vilka språk motparten talar inregistreras av barnen. Vuxnas vilja och förmåga att tala ett korrekt språk gör också intryck. Genom att använda ett språk som ligger på en nivå över barnens stimulerar läraren deras språkutveckling.

Varje lärare är modersmållärare. Detta är en fras som har upprepats i många sammanhang och i många år. Vi kallar det en fras eftersom budskapet ännu inte tycks ha gått hem. Det är givet att inte alla lärare kan ha den kunskap om språket som en modersmållärare, eller en lågstadielärare med specialisering på modersmålet, har skaffat sig under sin utbildningstid. Det vore ändå önskvärt att alla lärare var medvetna om sitt språk och dess betydelse för elevernas språkutveckling.

Eleverna har inga problem med att skilja mellan vardagens språk (kryddat med dialekt, slang, engelska och finska) och det mer neutrala språk som används i skolan och som står i skolböckerna. Det vore att underskatta eleverna att tro att de inte är eller kan göras medvetna om stilskillnader och om skillnaden mellan det privata språket och det gemensamma standardspråket. En vuxen som försöker använda sina elevers eller barns språk blir genast utskrattad. Att det finns olika språk i språket lär sig varje språkbrukare i tidig ålder; att finska lån inte hör hemma i alla sammanhang är också lätt att inse. Skolan erbjuder ytterligare en stilistisk nivå. Märkligare än så är det inte.

Det vi frågar oss är om dagvårdspersonal och skollärare oavsett ämne själva i dag har ett så starkt språk som önskvärt vore. Vi erfar ju i dag att unga studerande, som nyss utexaminerats från skolan, inte längre har en lika stark språkkänsla som fallet var för ett par decennier sedan. Detta gäller självfallet också barnträdgårdsläro- och lärarstuderande. De olika meddelanden som skickas hem till föräldrarna från dagis, förskola och skola är långt ifrån alltid korrekta, utan vittnar ofta om en språklig osäkerhet särskilt i skrift. Det är inte osannolikt att samma osäkerhet syns också på finskt håll, att det helt enkelt är fråga om en mer allmän trend. Eftersom en sådan trend har allvarigare följder för ett språk i minoritetsställning frågar vi oss om det inte vore skäl att göra något åt saken på finlandssvenskt håll. Dels vore det viktigt att testa sökande till utbildningar på området också i fråga om deras språkkänsla och språkfärdighet. Dels borde samtliga studerande oavsett specialisering ges en avsevärd dos (ett antal studieveckor, i framtiden studiepoäng) modersmålsträning (se kap. IV). Vi avser då både kännedom om språkets variation och struktur, och om språkriktighet. Både en studerande från en finskdominerad tvåspråkig trakt och en studerande med en dialekt som modersmål behöver sådan kunskap och dessutom träning. Utmaningen ligger i att få sådana moment att vara intressanta och stimulerande för den lärarstuderande som aldrig har tänkt ägna sig åt språk, vare sig det egna eller något annat.

På lärare och studerande kan man ställa krav på ett professionellt, dvs. korrekt och svenskt, språkbruk, och kraven uppfylls väl om man lyckas förklara varför de är nödvändiga. Det är svårare, och inte alltid rekommendabelt, att ingripa i enskilda elevers språkbruk när det inte handlar om svar på lärarens fråga i klassrummet eller i provet. Ändå får vi inte nöja oss med att kräva att svenska skall användas åtminstone på lektionerna i modersmålet, och strunta i valet av språk eller språkbruket i andra skolsammanhang. Om förhållandet mel-

lan lärare och elev, och mellan eleverna i klassen, är gott kan språk och språkbruk diskuteras på ett konstruktivt sätt.

Det är egentligen lätt att förstå varför en elev håller fast vid sin finska, vid sin finskinfluerade svenska eller vid sin dialekt. Det är elevens eget språk, och det är också hans eller hennes vänners språk. Den personliga språkvanan är helt enkelt en del av individens identitet. Om den kritiseras och inte accepteras upplevs detta som ett angrepp på individen själv. Det tar tid att växa upp och inse att det gemensamma skriftspråksnära standardspråket behövs i de flesta sammanhang i vuxen världen, och att den starka finska influensen gör att svenskan blir begränsat användbart så snart man rör sig utanför sin hemort både innanför och utanför Svenskfinlands gränser. Kanske gör man också som vuxnare den erfarenheten att det lokalt färgade språket väcker förvånade eller negativa reaktioner bland finlandssvenskar på andra orter, bland svenskar i Sverige och bland finskspråkiga som inte känner igen den lokala finlandssvenska språkvarieteteten som svenska. Lösningen blir att behärska fler språkliga nivåer, men det har man ännu ingen erfarenhet av som barn och ungdom.

Det är av denna anledning som det är så ytterst viktigt att alla lärare i skolan oavsett ämne medvetet fungerar som språkmodeller. Exemplets makt är stark på ett positivt sätt medan pekpinnen sårar och upplevs som något negativt. Förutom att lärarens eget språkbruk är viktigt gäller det också för honom eller henne att ta vara på tillfällena till naturlig språkträning för eleverna. Acceptera inte provsvar som ser ut som uppräknade ord och fraser; kräv fullständiga små berättelser och senare längre essäsvär. Ge skriftliga uppgifter som kommenteras språkligt vid sidan av att de bedöms till sitt innehåll. Be eleverna skriva om, skriva rent och rätta sitt språk enligt givna direktiv. Det handlar inte om att kunna ge lika grundliga kommentarer eller upptäcka alla brister som en modersmållärare gör. Det handlar om att få eleverna att förstå att det man kan

säga, kan man också skriva, samt att göra dem medvetna om att det att skriva är att skriva om. Slutproduktens kvalitet är inte enbart beroende av den mängd faktakunskap som redovisas, utan det handlar också om att förmedla kunskap och tankar med hjälp av språket. Erfarenhet av vad det vill säga att samla fakta, analysera, tänka och skriva har ju varje lärare fått i sin utbildning. Vad vi vill påminna om är att varje lärare är eller skall vara kapabel att handleda sina elever också språkligt.

Hur läraren skall tackla språkbruket i klassen, och på skolgården, beror givetvis på barnets ålder. Det är viktigt att komma ihåg att även om skolmiljön skall vara svensk för att alla elevers svenska språk skall utvecklas så har ändå många barn anledning att känna och demonstrera en stark lojalitet med ett annat språk eller med sin svenska dialekt. Om ett tvåspråkigt eller bidialektalt barn upplever att hans eller hennes andra språk eller dialekt saknar värde blir resultatet knappast lyckat för det svenska skolspråkets del. Barnet får inte försättas i en situation där han eller hon upplever sig svika t.ex. den förälder som har finska som modersmål eller de personer i hemmiljön som använder dialekten. Ambitionen att lära eleverna att inte använda finska ord och uttryck, utan sträva efter att uttrycka sig på svenska, får inte urarta så att en del elever kan känna sig kränkta. Det gäller att bygga upp och slå vakt om ett språkklimat som inspirerar till kommunikation på svenska, men som understryker nyttan av och glädjen med tvåspråkigheten. Man skall inte få minuspoäng för att man använder finska ord och uttryck, utan pluspoäng för att man också kan säga samma sak på svenska.

Ju yngre barn, desto försiktigare måste skolan hantera situationen och desto viktigare är det att föräldrarna också gör en insats. Föräldrar måste oavsett modersmål förstå att det ligger ett värde i att skolmiljön – både klassrummet och skolgården – är så svensk som möjligt. Genom en ständig dialog mellan skolan och föräldrarna kan bägge parter påminna varandra

om att barnens språk är grundförutsättningen för deras framgång och trivsel i skolan. Kontroverser om språkval på skolgården blir onödiga om skolan kan skapa ett språkklimat där det faller sig naturligt att umgås på svenska också mellan lektionerna, och om föräldrarna är införstådda med detta. Största delen av veckan är ändå fritid, inte skoltid, och då är språkvalet totalt fritt.

Vi påminner om att det vi eftersträvar är en fungerande, kvalitativt högtstående tvåspråkighet, särskilt för de elever som har tillgång till bägge språken i sin familj och/eller sin närmiljö. Givetvis måste man ge akt på hur bägge språken utvecklas, och undervisningen i bägge bör anpassas till de förutsättningar som den enskilda eleven har. Den som har erfarenhet av att leva och verka i en tvåspråkig miljö vet ändå att det är mindretallets språk som behöver aktivt stöd för att individen skall kunna utveckla också detta till dess fulla potential. Som finlandssvenskar i en tvåspråkig eller finsk miljö är vi inte tvåspråkiga för att vi också kan finska; vi är tvåspråkiga i första hand för att vi kan svenska.

- Den finlandssvenska skolan är ingen språkskola, utan en institution som förmedlar och skapar kultur på svenska i Finland.
- Välj dagvård och förskola på svenska om ditt barn skall gå i den svenska skolan.
- Låt ditt barn gå i skola på ett språk som han eller hon behärskar tillräckligt väl. Bedöm ditt barns skolspråksmognad i samarbete med dagvårdspersonalen och/eller skolledaren. Kanske är språkbad ett alternativ?
- Ditt barn tillbringar fler timmar utanför skolan än i den. Det mesta av barnets språkliga stimulans finns alltså på annat håll. Låt barnet få en mångsidig användning för sitt (sina) språk.
- Den finlandssvenska skolan kan inte fylla sin uppgift om den inte ges en möjlighet att ställa språkliga krav på de barn som anmäls till den, och om den inte har de behöriga lärare varje klass behöver.
- Dagvårdspersonal, skolledare och andra lågstadielärare behöver kunna uttala sig om ett barns skolspråksmognad. De behöver också metoder och redskap för en sådan bedömning, och de behöver veta hur de skall vägleda föräldrar med barn som inte förefaller skolspråksmogna.
- Skolan måste kunna kräva att föräldrarna bidrar till barnets språkliga utveckling och inte lägger allt ansvar på lärarna. Genom en överenskommelse om samarbete mellan skolan och hemmet ges föräldrarna en uppfattning om vad som förväntas av dem.

- Varje kommun måste ha en klart uttalad språkstrategi både när det gäller antagningen till skolan och när det gäller modersmålets ställning i skolmiljön.
- Om kommunen väljer att ta in flera barn utan tillräcklig skolspråksfärdighet i den svenska skolan måste skolan ges extra resurser för detta ändamål.
- Den svenska dagvården och den svenska skolan bör administreras av samma sektor för att garantera att relevant kunskap om barnet kan erhållas t.ex. vid skolstarten.
- Alla barnträdgårds- och förskolelärare behöver insikter i hur de kan stödja och bedöma barnens språkutveckling.
- Alla klasslärare behöver specialiserad utbildning i modersmålet, kunskaper om tvåspråkighet och insikter i andraspråksdidaktik.
- Alla ämneslärare behöver grundläggande insikter i modersmål och tvåspråkighet samt medvetenhet om sitt eget ansvar som språkmodeller.
- Varje lektion är en lektion i skolspråket. Ansvaret för elevernas språk är inte endast modersmålslärares.
- Webben är full av texter på svenska. Lär eleverna utnyttja också den källan på sitt modersmål/skolspråk, och utnyttja den själv.
- Ge plus för svenska, aldrig minus för finska. Utnyttja tvåspråkigheten till upptäcktsfärder i språket och stimulans för språkglädjen.

- Respektera elevens känslor för sitt/sina språk och kräv samma respekt för skolans och ditt eget.
- Den finlandssvenska skolans språk är svenska. Lärare på alla nivåer från daghem till gymnasium måste ta sitt ansvar som språkliga modeller oavsett om de har svenska som modersmål eller inte och oavsett om de befinner sig i klassrummet, på skolgården eller i lärarrummet.
- Hemmet skapar förutsättningar för barnets skolgång. Skolan och hemmet skapar tillsammans förutsättningar för barnets vidare studier och framtida yrkesliv.

IV Modersmål och studier

När läroplikten är uppfylld och grundskolan avklarad går eleverna i en skolklass vidare på olika sätt och åt olika håll. I detta kapitel kommer vi att behandla modersmålet i utbildningen efter skolan med betoning på den akademiska sektorn. Vi tar bl.a. upp konkurrensen från finskan och engelskan i studielivet, men berör också de krav på språklig medvetenhet och kunskap som kan ställas på alla dem som arbetar som lärare inom den finlandssvenska utbildningssektorn.

På svenskt håll erbjuder andra stadiets utbildning förhållandevis fler studieplatser i gymnasier än i yrkesskolor. Vad detta kan innebära för den svenskspråkiga befolkningen i framtiden är det inte vår sak att spekulera i, men vi konstaterar att gymnasiebenägenheten är hög på svenskt håll. Detta tycks innebära att tröskeln till en del gymnasier är rätt låg, och att det bland gymnasisterna finns sådana som också kunde (eller rentav borde) ha sökt sig andra utbildningsvägar. Gymnasisterna är fler än förr och deras förutsättningar att avlägga studentexamen varierar mer än tidigare. Detta gäller också färdigheten i modersmålet/skolspråket.

Det visar sig att resultaten i studentprovet i modersmålet har försämrats under de senaste åren. Ett skäl är givetvis att skaran som skriver är större än förr, men samtidigt är det tydligt att de riktigt goda skribenterna har blivit färre. Antalet studentuppsatser som bedöms med det högsta betyget (laudatur, dvs. berömligt) har sjunkit. Det är dessutom värt att notera att antalet obligatoriska kurser i modersmålet i gymnasiet har skurits ned, och att modersmålsundervisningen i grundskolan också har minskats litet. Detta har inte skett utan påföljd tycks det.

Situationen är likartad i den finlandssvenska skolan och i den finska, men den är sämre i den förstnämnda. Detta är alltså inte ett särfinlandssvenskt problem, utan har mer att göra med skolan och samhället allmänt taget. Också i t.ex. Sverige och Danmark har man kunnat konstatera att elevers och studerandes modersmålsfärdighet inte alltid är sådan den borde vara. Ett antal elever lämnar skolan utan att riktigt kunna läsa och skriva.

En alltför stor andel av de elever som börjar andra stadiets utbildning i Svenskfinland har alltså svaga färdigheter i sitt modersmål. Denna svaghet märks fortfarande i det tredje stadiets utbildning, dvs. i studier vid yrkeshögskolor och på universitetsnivå. Ändå är förmågan att lära sig nytt genom att läsa och skriva det som i stort sett all utbildning i dag går ut på. I mer eller mindre alla yrken måste man kunna hantera och producera skriftlig information, och det är bl.a. detta som yrkesutbildningen och den akademiska utbildningen strävar att lära ut.

Situationen har uppfattats som såpass alarmerande att man inom den akademiska sektorn har skridit till åtgärder för att försöka ge studerande extra stöd i modersmålet. Den obligatoriska undervisningen i modersmålet har utökats vid Svenska handelshögskolan, och vid Åbo Akademi erbjuder man längre hunna skribenter språkgranskning av skriftliga arbeten. I Helsingforsregionen samarbetar regionens två- och svenskspråkiga universitet och högskolor för att kunna erbjuda undervisning i vetenskapligt skrivande på svenska, och man planerar att satsa på hjälp med språkgranskning och språkstöd enligt samma modell som i Åbo. Allt detta kräver såväl personella som finansiella resurser, men uppfattas som nödvändigt såväl av de studerande själva som av lärarna och handledarna. Enligt en liten pilotundersökning ser det ut som om det bl.a. vore läsvanorna i barndomen som skiljer en studerande i behov av språkstöd från en med ett starkare modersmål. Studerande som har fått höra högläsning i hemmet, och som har

läst böcker själva under skoltiden, behärskar sitt modersmål bättre i skrift. Det finns säkert många fler förklaringar, men hemmets insats eller brist på insats sätter djupa spår.

Det vore önskvärt att samtliga lärare, och inte endast modersmålläraren och/eller språkgranskaren, ställde språkliga krav på de studerande. Man kunde åtminstone fordra att studerande använder ett textkontrollprogram som rättar såväl stavfel som en del formalia. Varje studerande vid ett svensk- eller tvåspråkigt universitet (eller vid en yrkeshögskola eller yrkesskola) borde ha tillgång till språkteknologiskt stöd och lära sig att rent rutinmässigt putsa sin text med datorns hjälp. (I dag finns ett sådant program – Svefix – särskilt framtaget för finlandssvenska behov och finansierat med fondmedel.)

De svagheter i modersmålsfärdigheten som en del studerande uppvisar gäller inte endast fel och brister av det slag som skrivregler, ordböcker och textkontrollprogram kan rätta till. Svagheten syns också som en oförmåga att över huvud taget skriva en text som bildar en helhet. Här kan vi återkoppla till det vi har påpekat i ett tidigare avsnitt. Redan i skolan måste samtliga lärare ställa krav på språket i elevernas texter. Provsvar, grupparbeten, skriftliga presentationer m.m. är övningar i modersmålet även om de skrivs i andra ämnen. Skillnaden mellan en uppsats i modersmålet och ett arbete i t.ex. historia eller geografi behöver inte vara så stor. Som studerande kommer en skolelev ändå att ställas inför kravet att prestera en sammanhängande, logiskt strukturerad text av en typ som har vissa likheter med en sakuppsats i skolan. Samma krav på textproduktion gäller också i arbetslivet. Rapporter, PM m.m. är skrivna texter som behöver vara korrekta för att vara effektiva.

Våra blivande lärare

För att själv kunna producera text måste man ha mött goda exempel på texter. Dem ser man förhoppningsvis under sin

studietid. Här möter vi första gången det problem som ett massivt införandet av engelsk kurslitteratur, engelskspråkiga föreläsningar och övningsarbeten på engelska innebär för vissa yrken. Den som blir ämneslärare (i ett högstadium, ett gymnasium eller en yrkesskola) måste behärska sitt ämne på sitt och skolans språk, även om han eller hon inte har studerat det uteslutande eller alls på sitt modersmål. Den som antas till klass- och ämneslärarutbildning måste själv ha ett gott språk för att kunna verka som en god språkmodell. Detsamma gäller dem som utbildas till barntädgård- och förskollärare. (I föregående kapitel har vi understrukt personalens roll som språkmodell i dagvård, förskola och skola.) Goda betyg och lämplig personlighet kan inte kompensera för ett svagt språk. Inte bara lärarutbildningens innehåll, utan också antagningen till den är därför av betydelse.

Alla som arbetar i den finlandssvenska grundskolan har inte behörighet som lärare. Behörig personal saknas också på många håll i barndagvården och förskolan. Inte heller de som arbetar som ämneslärare i gymnasier, yrkesskolor och yrkeshögskolor har alltid genomgått lärarutbildning, varför de saknar formell träning i att undervisa på sitt och elevernas språk. Detta innebär att dessa lärares förmåga att verka som språkmodeller aldrig har bedömts på något sätt, och att de inte genom lärarutbildning har inhämtat kunskap om hur de skall handskas med sina elevers varierande skolspråkfärdighet. Det är alltså av många skäl som bristen på behörig personal är mer än bekymmersam.

Även när det gäller lärare och dagvårdspersonal som har utbildning och är ute i yrkeslivet finns det skäl att tänka över på vilket sätt de t.ex. i sin fortbildning kunde få en möjlighet att stärka sitt eget språk, diskutera språkfrågor, lära mer om språkriktighet, tvåspråkighet, dialekter m.m. Under utbildningstiden borde samtliga studerande, och inte bara de som specialiserar sig på modersmålet, ges både teoretisk kunskap

och färdighetsträning i språket. Detta borde gälla samtliga lärarkategorier: barnträdgårdslärare, förskollärare, lågstadielärare och ämneslärare. Färdighetsträningen är viktig för att den stärker och utvecklar det egna språket, men den teoretiska kunskapen behövs för att läraren skall kunna analysera elevernas språk och sätta in rätt åtgärder.

Forskning i och erfarenhet av språkbad har vi gott om i vårt eget land; kunskap om undervisning i svenska som andraspråk finns i Sverige. Det finns att lära på bägge hållen. Studerandes egen utveckling i modersmålet borde följas upp så att samtliga når det gemensamma målet även om det sker på olika vägar. Startpunkten kan ju vara mycket olika. En del studerande har dialekten som modersmål, andra har stark finska. Den som saknar egen erfarenhet av tvåspråkighet och tvåspråkiga miljöer behöver sådan kunskap för att förstå sina elever. Den som inte är uppvuxen i en miljö med en levande dialekt behöver vidga sin kunskap om modersmålets variation. Träning i och kunskap om modersmålet måste vara en tung bit i den utbildning som ges varje blivande lärare i Svenskfinland.

Oavsett skolstadium och ämne behöver varje lärare som arbetar inom den finlandssvenska utbildningssektorn (inklusive barndagvården) veta en hel del om sitt och elevernas språk. Han eller hon är i alla sammanhang en viktig språkmodell, för en del barn den viktigaste. Lärarna i yrkeskolan, yrkeshögskolan och på universitetet är också modeller. Genom deras undervisning och kursböckernas språk utvecklas de studerandes språk, och det är därför viktigt att den nya fackterminologin också lärs in på modersmålet. Till lärargärningen inom den akademiska sektorn återkommer vi nedan. Det språkliga ansvar som väntar dem som blir lärare inom den finlandssvenska utbildningssektorn är stort oavsett om de möter barn eller vuxna elever.

En skola för män, men också för kvinnor

En särskild del av den finlandssvenska utbildningssektorn utgör Nylands brigad i Dragsvik. Även om brigadens uppgift primärt är att lära rekryterna att försvara landet kommer utbildarna och den svenskspråkiga miljön sekundärt att meddela också annan kunskap. Denna kunskap är inte alltid utsagd, men kunde kanske vara det. De ungdomar som väljer vapenfri tjänst i stället för värnplikt får också en några veckor lång utbildning på svenska, men tillbringar största delen av sin tid som civiltjänstgörare i miljöer som kan vara finsk-, svensk- eller tvåspråkiga. Särskilt under militärtjänstgöringstiden torde det vara möjligt att lyfta fram språket. Man kan resonera t.ex. i följande banor.

De ungdomar som skall rycka in i militären, och som har svenska som modersmål (ibland vid sidan av finska), borde i första hand välja ett svenskspråkigt utbildningsalternativ. Detta alternativ borde alltså vara så attraktivt att det kan konkurrera med den blivande rekrytens övriga preferenser som kan vara nog så välgrundade. Man kan t.ex. önska välja ett finskspråkigt förband för att stärka sin färdighet i finska. På motsvarande sätt väljer många finskspråkiga ungdomar Dragsvik för att lära sig svenska.

Att militärtjänstgöringen kan fungera som ett finskt respektive svenskt språkbad känner vi alltså till. Vi vet emellertid också att Nylands brigad inte längre är en fullt så svensk miljö som den var tidigare, då utbildarna i regel hade svenska som modersmål eller behärskade språket på motsvarande nivå. Mer än hälften av dagens utbildare har finska som modersmål, och de kan därför inte fungera som språkmodeller för rekryter med svenska som modersmål. De är inte heller de bästa språkmodellerna för dem som har sökt sig till Dragsvik för att lära sig eller stärka sin svenska. Svagheter i utbildarnas egen svenska språkfärdighet är man medveten om i brigaden. Hur man skall kunna motverka en i längden negativ utveckling och stärka

den svenska miljön är något som det finns anledning att begrundas. Punktinsatser kan göras, och görs, men den språkstödande verksamheten borde vara kontinuerlig eftersom kommande kontingenter knappast har ett starkare svenskt språk än dagens.

Att brigaden är ett av de s.k. svenska rummen i Svenskfinland står klart. Man skall inte behöva övergå till finska när man tilltalar vakten vid porten eller någon annan som man möter på brigadens område. Man skall däremot förvänta sig att få höra många olika varianter av svenska, eftersom brigaden är den plats där svenskspråkiga unga män (och ett antal unga kvinnor) från hela Svenskfinland tillbringar en period av sitt liv tillsammans med finskspråkiga kamrater och en del sverigefinnar som av språkliga skäl väljer Dragsvik. Det är alltså en osedvanlig språklig mångfald som brigaden representerar. Mångfald språkligt, men enahanda regler och villkor i övrigt, borde kunna närma ungdomar (och personal) från olika delar av landet till varandra. Här måste man ju träna upp sin förmåga och inte minst sin vilja att förstå den som kommer från en annan del av Svenskfinland än man själv. Att koncentrera den militära träningen för alla svenskspråkiga rekryter till ett och samma ställe har alltså ett särskilt värde.

Möten med människor som talar svenska på ett annat sätt än man själv, som har en annan språklig och social bakgrund, som kommer från orter man aldrig har besökt och som man under ett antal månader delar stuga med, är den fostran som brigaden i praktiken ger vid sidan av den militära utbildningen. Frågan är om denna dolda fostran kunde lyftas fram och tydliggöras. Vore det t.ex. möjligt att i något sammanhang peka på modersmålets betydelse och lägga grunden till något slag av språklig medvetenhet hos de rekryter som får sin utbildning vid Nylands brigad? Det finns också skäl beakta att många av dem blir föräldrar senare i livet och då har de ett språkligt ansvar att bära. De har säkert också själva språkliga erfarenhe-

ter att dela med sig av och samtala kring just då de står på gränsen till sitt vuxenliv. Tiden i militären kan också användas som en förberedelse för livet i det civila, t.o.m. i det privata.

Hur svensk är en finlandssvensk akademisk miljö egentligen?

Uppgifter om grundskoleelevers och gymnasisters språkliga bakgrund på olika orter i Svenskfinland har vi gott om. Sådana har samlats in och analyserats redan under en längre tid. I ett flertal undersökningar har man undersökt sambandet mellan språk och skolframgång, eller mellan språk och identitet, bland skolungdomar. Mindre, om än alls, studerad är den språkliga variationen bland studerande i andra sammanhang, t.ex. i den finlandssvenska yrkesutbildningen samt vid svensk- och tvåspråkiga universitet. Även här förekommer språkligt brokiga undervisningsgrupper. Det är emellertid vårt intryck att man ännu inte på allvar har börjat diskutera kontakten och konkurrensen mellan de tre språk (svenska, finska och engelska) som man särskilt i en akademisk miljö dagligen möter. Vi resonerar först kring finskan vid svenskspråkiga och svenskan vid tvåspråkiga universitet, och går därefter vidare till engelskans roll i den akademiska grundutbildningen.

Finskspråkiga studerandes intresse för studier på svenska, samt deras framgång i språkprov och intagningsprov, förefaller stabilt. Under sex år i mitten av 1990-talet varierade andelen finskspråkiga studerande vid Åbo Akademi (ÅA) och Svenska handelshögskolan (Hanken) obetydligt, vid Svenska social- och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet (SSKH) något mer. Vid ÅA studerade under denna period i snitt 17 procent, vid Hanken 13 procent och vid SSKH 12 procent finskspråkiga.

I ljuset av dessa siffror kan man säga att de tre miljöerna hittills har bevarat sin svenska karaktär, och att de borde kun-

na fungera som ett slags språkbad för sina finskspråkiga studerande. Precis som inom skolektorn handlar det ändå om att se till att svenskan klart får dominera, så att den svenska språkfärdigheten utvecklas hos finskspråkiga studerande och inte försvagas hos svensk- eller mer eller mindre tvåspråkiga studerande. Bland de sistnämnda finns redan ett antal vars svenska modersmål inte är starkt när de inleder sina studier. Att också studerande med svenska som modersmål och skol-språk behöver språkstärkande insatser tär ytterligare på universitetens resurser. Här får man försöka kompensera för det språkarbete som skolan inte har hunnit slutföra.

För ÅA, Hanken och SSKH handlar det fortsättningsvis om att ställa realistiska, men höga, krav på färdighet i svenska av dem som vill studera på detta språk även om det inte är deras skol-språk eller modersmål. Avsikten är ju att alla som utexamineras skall kunna använda svenska i tal och skrift i yrkes-sammanhang, och att de skall vara kapabla att skriva sin avhandling på detta språk. Om kraven i språkprovet sänks, och om universiteten ökar andelen finskspråkiga studerande, kan språkmiljöns i grunden svenska karaktär förändras snabbt. Redan nu är variationen inom ÅA stor.

Av de sju fakulteterna vid ÅA har fyra en större andel finskspråkiga studerande än de tre övriga. Fakulteternas krav på ingångsfärdighet i svenska varierar också. Vid teologiska fakulteten och vid kemisk-tekniska fakulteten är nära en tredjedel av de studerande finskspråkiga; vid humanistiska fakulteten och vid ekonomisk-samhällsvetenskapliga fakulteten är de kring en femtedel. Pedagogiska fakultetens finskspråkiga studerande utgör fyra procent av de studerande, och samhällsvetenskapliga fakultetens sju procent.

Det finns givetvis många olika t.o.m. lättfunna förklaringar till denna variation. Poängen här är att varje fakultet (och varje universitet) har sin särskilda språkmiljö att värna om, och att det inte går att skriva ut ett för alla fungerande recept i syfte

att garantera att en studerande (oavsett modersmål) skall kunna uppleva att han eller hon studerar i en svenskspråkig miljö. En fakultet där svenskan dominerar bland såväl studerande som lärare är som språkmiljö mycket olik den där många studerande och t.o.m. lärare har finska som sitt modersmål, men förutsätts arbeta på svenska (och engelska).

Vid Helsingfors universitet är situationen den omvända. De svenskspråkiga studerandena är i minoritet i de flesta sammanhang, dock inte i alla. Institutioner med svenska som internt språk, ämnen som undervisas helt på svenska och linjer för svenskspråkiga studerande finns, men språkmiljön kan uppfattas som enspråkigt finsk av den som inte känner universitetet. Förvaltnings språket är ju finska. Ansvar för den svenskspråkiga undervisningen har i första hand den svenska prorektorn, de svenska institutionerna och de lärare (professorer, docenter, lektorer och assistenter) som skall undervisa och handleda på svenska eftersom de innehar en s.k. svensk tjänst. I andra hand axlas ansvaret av de lärare som har svenska som modersmål, men som har en tjänst där de förutsätts undervisa och handleda på finska. I hur hög grad man är medveten om detta ansvar, och har beredskap att hantera uppgiften att agera språkmodell, varierar givetvis från person till person kanske mer än mellan de olika disciplinerna.

Svenskspråkiga studerande vid Helsingfors universitet som väljer ett aktivt studentliv har många svenska sammanhang att välja mellan på sin fritid. Förutom de svenska studentnationerna finns klubbar, ämnesföreningar m.m. som fungerar uteslutande på svenska. Svenskspråkiga studerande i Helsingforsregionen har också gemensamma aktiviteter som mans- och damkörer samt traditionella fester och jippon som knyter dem samman oavsett var de studerar och på vilket språk studierna sker. Svenskspråkiga studerande t.ex. vid Vasa universitet har inte tillgång till ett lika traditionsrikt och mångsidigt studentliv som studerande i Helsingfors och Åbo, men även i Vasa

lägger man märke till en gemenskap på svenska mellan stadens finlandssvenska studerande.

Vid ett tvåspråkigt universitet beror de svenskspråkiga studerandenas situation på om de studerar vid en svenskspråkig enhet inom universitetet eller om de är en i mängden vid en finskspråkig enhet eller på en kurs som föreläses på finska. Även om de studerande har rätt att använda sitt modersmål i tentamina och övningar är det vanligt att de väljer att besvara frågor och skriva uppsatser på finska, dvs. på det språk de har inhämtat kunskapen på eller som de av andra skäl tycker sig behärska bättre. Orsaken kan också vara att tentamensfrågorna är avfattade på dålig, t.o.m. obegriplig, svenska, eller att man vet att läraren som skall korrigera ens tentamen eller uppsats inte kan svenska tillräckligt. På detta sätt utvecklas ett professionellt svenskt språk inte alls eller illa, samtidigt som det svenska modersmålet löper risk att stagnera eller avvecklas eftersom miljön såväl innanför som utanför universitetets väggar är finskdominerad. Det är inte heller nödvändigtvis så att den studerandes svenska språkfärdighet har varit stark när studierna har inletts. Om så är fallet sker knappast någon utveckling av svenska som ett yrkesspråk. Innanför universitetets väggar är alternativet till finska inte heller svenska, utan engelska.

The English Straight-Jacket?

I dag är inget universitet i Finland en enspråkig miljö. De är snarare tvåspråkiga (på finska och engelska) eller trespråkiga (på svenska, engelska och finska). Det finns många positiva slutsatser man kan dra av att engelskan har blivit en naturlig del av den finländska akademiska miljön. Det är en fördel att finländska universitetslärare och studerande kan arbeta och studera för längre eller kortare perioder i utlandet, att engelskan är ett språk som är gångbart långt utanför de engelskspråkiga länderna och att det är ett starkt språk för virtuella

diskussioner på nätet. Genom att finländska studerande redan under studietiden har uppövat en vana att läsa, skriva och samtala på ett vitt gångbart språk är de också rustade för sitt framtida yrkesliv, där kunskap i engelska är ett självklart krav och kunskap i andra språk en extra merit. Studier och arbete i olika språkmiljöer ger individen en erfarenhet av andra kulturer som är ovärderlig inte bara i yrkeslivet, utan också på det personliga planet. Nyckeln till detta är för de flesta engelskan; det är tyvärr betydligt färre som också har djupare kunskap i andra språk. Dels har flertalet läst engelska som långt främmande språk i skolan, dels krävs sällan mer än kunskap i engelska vid sidan av de inhemska språken för magisterexamen. De språk man har läst några år i skolan utvecklas därför sällan vidare, utan stannar på en lägre färdighetsnivå.

Engelskan som den akademiska världens lingua franca (gemensamma hjälpspråk) gör det t.ex. möjligare än förr att använda utländska opponenter, externa utvärderare, sakkunniga och andra granskare för den verksamhet som sker inom ett finländskt universitet. Detta skänker öppenhet och kan innebära en kvalitetsgaranti. Man kan, vill och vågar jämföra sitt eget universitets verksamhet med andras utanför det egna landets gränser. En självfallen fördel är även att forskningsresultat kommer till forskarsamfundets kännedom utan fördröjning. En annan att undervisning och handledning inom specialområden där experterna är få i bästa fall kan genomföras utan större språkliga hinder både reellt och virtuellt. Samtidigt kan det vara svårt att inse vitsen med att en doktorsavhandling som är skriven på engelska också ventileras på engelska i sådana fall då både avhandlingens författare och opponenter har svenska som modersmål.

Som latinet fungerade på sin tid, fungerar engelskan i dag kunde man tycka, men riktigt så enkelt är det inte. Svenskan, finskan och alla andra kompletta samhällsbärande språk är utvecklade för att täcka också den vetenskapliga domänen, dvs.

för att fungera som yrkesspråk i avancerade sammanhang. Ger man upp användningen av det egna språket inom en domän (ett språkligt användningsområde) då avvecklas det i stället för att utvecklas. Då går förmågan att uttrycka samma sak på det egna språket stegvis förlorad.

Tanken att *ett* gemensamt språk räcker till är bestickande praktisk, men den är inskränkt. Ett språk räcker säkert till för den interna kommunikationen inom ett enskilt fackområde, men längre än så kan det vara svårt att komma. Kommunikation över fackliga gränser, och inte minst med samhället utanför expertvärlden, krävs i dagens värld på ett sätt som man inte kunde föreställa sig när latinet var kyrkans, skolans och vetenskapens och därför fåtalets språk. I dag måste vi oavsett disciplin kunna röra oss på fler språk om vi vill verka både i våra egna samhällen och i det internationella akademiska samfundet. För tillfället ser vi ändå en överbetoning av just engelskan som hotar göra mer skada än nytta.

I dag är engelskans inmarsch i studiesammanhang och i vetenskap inte längre någon nyhet, lika litet som den är en nyhet i näringslivet eller populärkulturen. Den varierar visserligen mellan olika vetenskapsområden, men den gäller alla i någon utsträckning, och dess effekt på forskarnas bruk av det egna modersmålet är tydlig. Denna trend har kunnat iakttagas och dokumenteras i hela Norden.

Det finns egentligen inte längre någon orsak att understryka engelskans betydelse för den akademiska världens, och samhällets, s.k. internationalisering. Den har vi redan accepterat. Kunskapen i landets egna språk, och i andra främmande språk än engelska, finns det i stället nu skäl att satsa på. Det börjar redan finnas kunskap och erfarenhet att bygga på för att utveckla strukturer där både det internationella och det nationella inslaget får sina givna utrymmen. Strukturerna kan variera eftersom de olika universiteterna, och de mindre enheterna inom dem, är olika som språkmiljöer, men de skall alla vara

genomtänkta och motiverade samt accepterade av dem det gäller, dvs. av studerande, lärare och forskare.

Även om engelskan har kommit för att stanna som vetenskapens språk i vår tid betyder det alltså inte att studerandes eget språk får sättas på undantag. Den blivande naturvetaren, läkaren, ekonomen, ingenjören m.fl. måste kunna tala om sin yrkesverksamhet på sitt eget språk, särskilt när han eller hon talar med andra som inte har samma utbildning. Det måste gå att kommunicera över de fackliga gränserna, och de måste gå att kommunicera med en kund, patient, klient som inte är insatt i yrkesjargongen. Yrkesspråket med de många engelska lånen, eller samtal uteslutande på engelska, har givetvis sin funktion i den egna kretsen. Det är när användningen av engelska utesluter andra språk som vi upplever att effekten blir negativ.

Dels kan effekten bli att engelskan blir ett utestängande språk avsett för och använt av den välutbildade eliten. Man får sin utbildning främst och mest på engelska, man arbetar med ett starkt inslag av engelska eller uteslutande på detta språk, man väljer en s.k. internationell skola för sina barn och skickar dem för studier oftast på engelska i ett annat land, man läser litteratur (tidningar, skönlitteratur, facklitteratur m.m.) på engelska och man ser på engelskspråkiga filmer och tv-kanaler. På detta sätt tränar man upp sin engelska i tal och skrift, så att den blir ett välfungerande språk i de sammanhang och de kretsar där man rör sig. Detta finns det inget ont att säga om under förutsättning att man också ger sitt/sina modersmål, och gärna också andra språk, utrymme. De diskussioner som förs i samhället måste kunna föras på ett inhemskt språk om de alls skall få någon betydelse utanför en trängre krets. Den kunskap som experterna på olika områden har kan inte nå ut och få någon betydelse för samhället om inte experterna kan formulera den på ett annat språk än på expertspråket, engelska. I sämsta fall kan engelskans dominans inom vetenskapen (särskilt medici-

nen, naturvetenskapen och ekonomin) och i näringslivet leda till en klyfta mellan dem som kan och dem som inte kan engelska på en såpass avancerad nivå. Då blir det redan fråga om att slå vakt om förutsättningarna för ett demokratiskt samhälle som ju bygger på medborgarnas samverkan. Samhällets avsikt med att garantera kostnadsfri skolgång och högre utbildning för alla är att utbilda människor som kan verka både i hemlandet och utomlands. Detta förutsätter att de behärskar sin sak på fler språk av vilka engelska är ett.

Dels kan engelskans dominans leda till att andra språk (som svenskan och finskan m.fl.) inte utvecklas inom sådana områden där konkurrensen är för stark. Terminologiutvecklingen på det egna språket stoppar då upp. Man nöjer sig med de engelska termerna, eller man slår helt över till engelska, i stället för att tar reda på hur ett sakinnehåll kunde återges på det egna språket. Att översättningen av nya termer kan dröja ett tag innebär en svårighet. Språkbrukarna hinner vänja sig vid att använda den inlånade termen och bryr sig senare inte om att lära sig motsvarande uttryck på det egna språket. Detta kan vara ett problem. Ett annat problem är att språkbrukaren inte vet hur han eller hon skall leta fram information om fackterminologi på det egna språket och/eller anser att sådan inte alls behövs. Också här är lärarens roll viktig oavsett på vilken nivå han eller hon undervisar. Om läraren automatiskt använder svenska termer när undervisningsspråket är svenska, eller alltid anger också den svenska termen när undervisningsspråket är engelska, kommer de studerande att lära sig sin yrkesterminologi på två språk utan att det görs något större väsen av saken. Vi måste fortsättningsvis kunna utgå från att en akademiskt utbildad person behärskar sin yrkesterminologi på sitt modersmål.

Engelskan har kommit för att stanna. Den alltmer spridda färdigheten i engelska ger många möjligheter inte minst för studentutbyte och forskarsamarbete, och för dagens närings-

liv är språket ett viktigt redskap. Det gäller ändå att inte över-
skatta människors förmåga och vilja att fungera på ett språk
som inte är deras modersmål. Vi blir alla litet begränsade –
dummare, långsammare, tråkigare – på ett språk vi inte be-
härskar som ett modersmål eller på modersmålsnivå. Vi behö-
ver modersmålet också, och vi behöver det inte endast vid köks-
bordet, utan också i många andra och betydligt mer avancera-
de sammanhang.

Tre bollar i luften

Dagens utbildningssektor, särskilt den akademiska, är alltså i
dag så språkligt och kulturellt brokig att bristen på en genom-
tänkt språkstrategi på sikt kommer att drabba svenskan också
i en studiemiljö som per definition är svenskspråkig. Det tra-
ditionella inslaget av finskspråkiga studerande och lärare har
utökats med såväl lärare/forskare som studerande vilkas ar-
betspråk, men inte alltid modersmål, är engelska. Denna in-
ternationaliserings- eller globaliseringsprocess har varit öns-
kad och nödvändig, men den kan inte pågå ostyrd och okont-
rollerad, utan att småningom få oönskade följder. I ett ti-
digare skede av processen var det nödvändigt att ta fram inci-
tament för att öppna upp den finländska högskolevärlden. I
dag behövs detta inte längre, utan det finns snarare behov av
att se till att det nationella inslaget – på svenska och på finska –
bevaras.

Varje universitet (och yrkeshögskola) borde därför göra upp
en språkstrategi som skulle fastställa rollfördelningen mellan
de språk som är aktuella i undervisning, forskning och för-
valtning. Både personalen och de studerande behöver veta vil-
ka regler som gäller och varför. Ett sådant strategidokument
blir med nödvändighet mångfasetterat. Det bör behandla lä-
rarnas och handledarnas språk från grundutbildningen t.o.m.
forskarutbildningen, språket i studerandes övningsarbeten,

tentamina och pro gradu-avhandlingar, språket i doktorsavhandlingar och sammanfattningar av sådana, balansen mellan svenska och engelska i kursutbudet på olika nivåer, den språkliga kvaliteten på kompendier, kurslitteratur på modersmålet och på främmande språk, rekryteringen av lärare, forskare och studerande med annat språk än svenska som modersmål och bildningsspråk m.m.

I praktiken är det engelskan som konkurrerar med de inhemska språken i Finland likaväl som i andra länder. Betydelsen och nyttan av engelska som ett gemensamt arbetsredskap inte bara inom den akademiska sektorn, utan också i många andra sammanhang, är stor. Den är inte överskattad, men betydelsen och nyttan av modersmålet är i dag kraftigt underskattad. Det här är något vi gärna vill råda bot på. Just nu uppmärksammas de nationella språken över lag inom den akademiska sektorn i EU:s medlemsländer, och man betonar dessutom att europeiska ungdomar helst skall behärska två främmande språk vid sidan av sitt eget. En motreaktion mot engelskans dominans kan alltså noteras.

Vid våra svensk- och tvåspråkiga universitet är i dag en del av undervisningen, kurslitteraturen och de skriftliga övningarna på engelska, inte på svenska eller för den delen finska. Även pro gradu-avhandlingen skrivs i dag allt oftare på engelska. Ibland beror det på att den finska uppdragsgivaren inte förstår svenska, ibland anser den studerande själv att han eller hon skriver bättre på engelska än på svenska (eller finska). (I språkstudier är situationen givetvis en annan. Då använder såväl lärare som studerande det språk som studierna gäller.)

Ett skäl till att engelska används i undervisningen såväl av lärare som av studerande är att det kan vara det enda gemensamma språket i en grupp där många studerande kommer från andra länder. Ett annat skäl är att läraren inte själv behärskar de studerandes modersmål. Den ökade studentmobiliteten och rekryteringen av utländska lärare inverkar alltså på valet av

språk för undervisning och handledning. Det händer att studerande inte får skriva på sitt eget språk, utan åläggs att skriva redan sin första proseminarieuppsats på engelska. Införandet av s.k. mastersprogram, som genomförs helt på engelska, bidrar också till denna utveckling. Engelskan har givetvis vunnit snabbast insteg i forskarutbildningen och forskningen. Vi koncentrerar oss emellertid nu mest på grundutbildningen, för vi menar att det gäller att balansera mellan engelska och de studerandes modersmål ännu på denna nivå.

Det finns tecken på att de studerande inte nödvändigtvis är så positivt inställda till den mängd undervisning, handledning, skriftliga arbeten och tentamensläsning som de förväntas klara av på engelska. Man påpekar att den kunskap man har inhämtat på engelska är ytligare än den hade varit om man hade fått åtminstone en del av undervisningen eller kurslitteraturen på modersmålet. Man vill få processa den nya kunskapen i skrift på sitt eget språk särskilt under de första studieåren. Studerandes egen aktivitet under föreläsningar, seminarier och grupparbeten tycks dessutom sjunka när språket är engelska och inte modersmålet. Många akademiska lärare delar denna uppfattning. De studerande har svårare att inhämta ny kunskap och att uttrycka sig när de förutsätts arbeta på engelska.

Vidare opponerar studerande sig mot att all kurslitteratur i många ämnen går på engelska, även om kursböckerna delvis är författade av personer med t.ex. svenska som modersmål. Här kan man givetvis invända att detta är en följd av att engelska har blivit vetenskapens språk, och att forskningen inom vissa områden går så snabbt framåt att kurslitteraturen blir föråldrad på några få år. Man anser sig inte inom alla discipliner ha en möjlighet att producera ny kurslitteratur på de studerandes modersmål. Detta höga tempo gäller dock inte alla områden, utan närmast naturvetenskaperna och medicinen. Studerandes önskemål om att kurslitteratur på modersmålet också skall användas är ändå beaktansvärt och möjligt att upp-

fylla inom många områden. Studerandes klagomål över kvaliteten på det svenska språk de möter i föreläsningsunderlag och kompendier är också värda att tas på allvar.

Det ökade inslaget av utländska studerande kommenteras också av finländska studerande. Flertalet av de studerande som kommer till Finland för att studera har givetvis inte engelska som modersmål, och deras skolspråkfärdighet i språket varierar kraftigt. Resultatet blir ibland att våra finländska studerande, som i regel har en god initialfärdighet i engelska, får ta språkligt ansvar för sina utländska studiekamrater. De studerande kritiserar dessutom ibland sina lärares bristfälliga engelska. Studietakten och undervisningens kvalitet påverkas på ett oönskat sätt.

Någon systematisk kunskap om hur finländska studerande ser på inslaget av engelska i studierna har vi inte. Ovanstående nedtecknade kritiska påpekanden som gäller grundutbildningen skall därför mest tas som tecken på att införandet av engelska i den akademiska utbildningen inte har skett helt utan konsekvenser som upplevs som störande. Kritiken är värd att notera t.ex. i samband med arbetet på en språkstrategi för forskning och undervisning (se ovan).

Innan magister- eller kandidatexamen kan tas ut genomgår en studerande ett skrivprov (det s.k. mogenhetsprovet) som måste skrivas på modersmålet. Den som har gått i skola, fått sin utbildning och skrivit sitt mogenhetsprov på ett och samma språk har härigenom visat att han eller hon behärskar detta språk fullständigt som uttrycket lyder. Då behövs inte något annat språkintyg senare. I dag kan man börja undra om inte inslaget av engelska inom en del utbildningar är så stort att man kan fråga sig på vilket språk utbildningen egentligen har gått. Den som mest har mött engelska under hela studietiden, och som själv oftast har skrivit på detta språk, kan få problem med att uttrycka sin kunskap på det egna språket. Kombinerar man detta med vetskapen om att nivån på studerandes mo-

dersmål vid studiestarten delvis är låg är det all anledning att vara bekymrad.

De som studerar på svenska vid våra svensk- och tvåspråkiga universitet har alltså inte alltid lärare och handledare (eller studiekamrater) med svenska som modersmål. Bristen på behöriga svenskspråkiga lärare märks också i yrkesutbildningen. Även om de finskspråkiga lärare som anställs har förmåga att föreläsa på svenska är det långt ifrån säkert att alla är kapabla att handleda studerandes skriftliga arbeten. De behöver också lära sig den svenska fackterminologin. Att lärarnas språkliga kommentarer uteblir, eller inte är särskilt bra, kan man lätt förstå sig.

Rekryteringen av lärare från andra länder stärker engelskans ställning i både formella och informella sammanhang. För fast anställning kunde man tänka sig att ställa kravet att den utländska läraren inom rimlig tid (t.ex. tre år) skall lära sig svenska (för anställning vid ett svenskspråkigt universitet) eller någotdera språket (för anställning vid ett tvåspråkigt universitet). Färdigheten skall åtminstone vara på en sådan nivå att läraren kan delta i sin institutions interna arbete; undervisning på språket i fråga behöver det inte ställas krav på. Avsikten med ett språkkrav på denna nivå är att institutionen skall kunna hålla fast vid sitt gemensamma arbetspråk såväl vid sammanträden som under kaffepauser.

Rekryteringen av utländska lärare som föreläser på engelska, engelskspråkiga kurser som finländska lärare håller för egna studerande och utbytesstuderande samt införandet av olika s.k. mastersprogram på engelska är betydelsefulla för att de ger såväl inhemska som utländska studerande en möjlighet att studera tillsammans och lära sig av och om varandra. Detta ger dem alla en erfarenhet och ett kulturellt kapital som de kommer att behöva senare i livet. Samtidigt behöver inte de nationella språken negligeras. Det handlar om att skapa och bevara språklig mångfald, inte om att ersätta ett språk med ett

annat. För finlandssvenska studerande och deras lärare gäller det att kunna hålla minst tre bollar i luften: svenskan, finskan och engelskan.

Med tanke både på finskan och på svenskan vore det allt skäl att fatta beslut om att alla avhandlingar som skrivs på engelska (eller något annat icke-nationellt språk) måste förses med en tillräckligt omfattande sammanfattning på skribentens eget modersmål. Ett sådant förslag har väckts i nordiska sammanhang. Kravet borde dessutom gälla avhandlingar på alla nivåer: pro gradu-avhandlingen, licentiatavhandlingen och doktorsavhandlingen. Därtill kunde man önska sig resurser för handledning av den som skall skriva ett sådant sammandrag och för språkgranskning av texten. Detta skulle underlätta för handledaren i ämnet, som i praktiken inte har tid eller träning för en sådan uppgift.

Engelskans uppgradering i den akademiska världen märks också i bedömningen av lärarnas och forskarnas meriter och publikationer. Är publikationen skriven på engelska kan den tillmätas ett större meriteringsvärde än om den är skriven på svenska. Publikationer som skrivs på skribentens eget modersmål betraktas nog inte som dismeriterande, men ses ändå inom en del discipliner som lättviktigare. Det är snart dags att göra tvärtom, dvs. ge extra poäng åt den som kan skriva en god vetenskaplig artikel på svenska, särskilt som den svenska eller svenskunniga publiken i Norden (och i världen) inte alls är liten. Vi har redan nått så långt att det förekommer att forskare med svenska och finska som modersmål ber om att få sina engelskspråkiga artiklar översatta till modersmålet. Själva har de för litet träning i att skriva vetenskaplig originaltext på det egna språket. Det är kanske inte så vi vill ha det i framtiden.

- Alla som arbetar eller studerar i en svensk miljö bär ansvar för att miljön förblir i första hand svensk även om inslagen av andra språk och kulturer ökar. Visa respekt för andras språk och kultur, men också för ditt eget språk- och kulturarv.
- Svenskspråkiga och tvåspråkiga universitet, yrkeshögskolor och yrkesskolor bör lägga upp en språkstrategi i syfte att bevara svenskan som fackspråk vid sidan av nödvändiga kunskaper i finska och främmande språk.
- Varje studerande som skriver sitt slutarbete, och forskarstuderande som framlägger sin doktorsavhandling, på engelska skall åläggas att skriva en längre sammanfattning på svenska. Denna skall språkgranskas och godkännas för att den studerande skall kunna erhålla examen.
- Lärare och forskare skall uppmuntras att skriva vetenskapliga rapporter och artiklar samt kurslitteratur på svenska och ges en möjlighet att få sina texter språkgranskade.
- Lärare som undervisar på engelska (och andra språk) skall se till att de studerande också lär sig en korrekt svensk terminologi. Ett sätt är att se till att också kurslitteratur på svenska används.

V Kunskap om modersmålet

Den som känner sitt språks historia vet när och hur det har utvecklats för att göra tjänst som ett fullgott redskap inom alla samhällssektorer och för olika kulturella verksamheter. Redan under 1600-talet, men särskilt under 1700-talet tog både enskilda språkbrukare och institutioner medvetna initiativ för att studera det svenska språket och utveckla det så att det skulle kunna användas inom allt fler områden. För finskans del skedde ett stort terminologiskt utvecklingsarbete under 1800-talet och in på 1900-talet. Svenskan i Finland har varit föremål för ett särskilt intresse bland språkforskare sedan andra hälften av 1800-talet, och speciellt kring sekelskiftet 1900 började man studera våra finländska särdrag.

Svenskan som ett komplett och samhällsbärande språk har alltså vuxit fram bl.a. som en följd av språkvetenskapliga insatser och av medveten språkplanering i det förgångna. För att bevaras som ett sådant behöver språket inte bara fortsatt flitig användning, utan också professionell vård. Språkplanering och språkvård måste bygga på gedigen kunskap om språket och på tillämpbar grundforskning. I Finland kan vi förlita oss på den språkvård som bedrivs i Sverige, men vi måste samtidigt kontinuerligt följa upp vad som sker i språket som en följd av att svenskan i Finland samexisterar med finskan. Utbytet av tankar och iakttagelser mellan språkvårdarna i våra två länder är därför flitigt. Därtill har ett etablerat samarbete mellan alla språknämnder i de nordiska länderna pågått under mer än 50 år.

Forskning i svenska språket är ett starkt och stabilt vetenskapsområde i Sverige; i Finland ser man oroväckande tecken på ett minskat intresse för studier och forskning i ämnet nord-

iska språk/svenska. Detta gör att vi inte utan vidare kan räkna med en tillräckligt stor återväxt av modersmållärare på alla nivåer, av språkexperter för olika uppgifter och av forskare som tillför ny kunskap om svenska språket, inte minst om svenskan i Finland. I detta kapitel skall vi därför uppehålla oss vid nödvändigheten av specialistkunskap om språket och vid behovet av att rekrytera nya studerande som kan föra arbetet vidare.

När dagens språkbrukare inte vill eller förmår använda sitt modersmål vid sidan av engelska går tidigare generationers arbete till spillo. Man bidrar frivilligt och av oeftertänksamhet till modersmålets kräftgång. Språkets tillbakagång kan sprida sig från domän till domän, och avvecklingen behöver inte pågå länge innan den blir svår att reparera. För svenskan i Finland som upplever konkurrens från två språk – finskan och engelskan – är situationen extra utmanande. Om vi på allvar värdesätter vår två- och flerspråkighet och upplever språkkontakten som något vitaliserande, måste vi medvetet använda alla språk och inte bidra till en uppdelning mellan dem, där svenskan som mindretalets språk får det minsta utrymmet.

Utvecklingen av svenskan till det kompletta samhällsbärande språk som den är i dag innebar uppkomsten av ett standard-språk, dvs. av ett språk som är enhetligt i skrift och vars talade variant ligger nära skriftspråket. Det är i första hand standard-språket som beskrivs i grammatiken och vars stavning, böjning och uttal framgår av ordböckerna. Men språkforskningen har också gett oss en mängd annan kunskap om vårt språk som en vanlig språkbrukare inte brukar vara medveten om. Man känner till hur språket varierar geografiskt (dialekterna) och socialt (sociolekterna). Man vet hur det går till när människor samtalar i olika sammanhang (samtalsanalys och pragmatik), och man kan analysera och beskriva texter av olika slag (textanalys, fackspråk och stilistik). Vad som sker när språk möts på individ- och samhällsnivå känner man också till (so-

ciolingvistik, språksociologi och tvåspråkighetsforskning). Till språkforskningen hör också kunskap om namn (ortnamn och personnamn) som i sin tur förutsätter kunskap i språkets äldre skikt (språkhistoria). Våra allmänna ordböcker och fackordböcker skulle inte heller komma till utan språkforskarens specialistkunskap (lexikografi och terminologi).

I arkiven, på språkinstitutionerna, på *Forskningscentralen för de inhemska språken* och hos enskilda forskare finns uppteckningar, inspelningar, textsamlingar m.m. som ger en bild av hur språket varierar i tid och rum. Det vi tillsvidare saknar är en större finlandssvensk elektronisk språkbank som skulle ge dagens språkforskare helt andra möjligheter än gårdagens att med datalingvistikens hjälp ta fram tendenser och utvecklingslinjer. Datalingvisten utgår ju från sin kunskap om språkets struktur och lexikon, men låter datorn göra körningar i enorma material (s.k. korpusar) som en tidigare generation språkforskare aldrig hade mäktat med. Det är på material av detta slag, och på den kunskap som kan utvinnas ut det, som också språkvården bygger när den formulerar rekommendationer, ger råd och svarar på frågor som språkbrukarna ställer. Språkvård handlar inte om personliga tyckanden, utan om kunskap om språkbruket i verkligheten i går, i dag och gärna också en bit in i morgondagen.

En bransch där man inte kan bli arbetslös

Specialistkunskapen om språket är eftersökt. Den behövs inom alla de sektorer som här behandlas i olika kapitel. Inte bara modersmållärare, översättare, terminologer, språkgranskare och språkvårdare måste ha rejäla kunskaper om det språk de arbetar på. Även andra yrkesgrupper behöver kunna hantera sitt och andras språk på ett medvetet sätt. Informatörer, journalister, författare, kulturarbetare, förlagsredaktörer, reklamstilister och många tjänstemän som producerar texter behöver

dels ha en viss baskunskap, dels kunna leta fram den kunskap de själva eller andra saknar. Kunskapen måste ändå kombineras med en stark språkkänsla för att vara verkligt användbar.

Efterfrågan på språkexperter av olika slag är klart större än utbudet, och differensen kommer att öka. När nivån på språket dalar, stiger behovet av olika stödfunktioner och stödpersoner. Problemet i dag på svenskt håll i Finland är att återväxten är för liten. Det är för få som söker sig till studier i svenska (eller nordiska språk som ämnet också heter) som modersmål, och de som inleder sina studier har inte alla den starka språkkänsla som vore önskvärd. Intresset för olika studieriktningar varierar periodvis. Just nu drar inte humaniora till sig en så stor mängd sökande som för några decennier sedan. Även om arbetsmarknaden är mer än gynnsam för den som kan handskas med språkfrågor söker man sig som studerande till områden som ger snabbare och högre inkomster kanske redan innan man har avlagt sin examen. Att studier i svenska ger arbete, och att detta arbete kan vara av det mest varierande och omväxlande slag, är ett budskap som universitetsinstitutionerna försöker få fram, men framgången har hittills inte varit så stor.

Bland dem som börjar studera svenska som huvudämne rekryteras efter magisterexamen de doktorander som skall gå vidare och täcka någon vit fläck på kunskapskartan. Sådana fläckar finns givetvis inte minst när det gäller den varietet av svenska språket som används i Finland. Det är mycket vi ännu inte vet, och mycket som den praktiskt verksamma språkvården skulle behöva veta. Undervisning i språkvård, och forskning i för språkvården relevanta frågor, är just nu lågprioriterade områden. Vi saknar dessutom nyare kurslitteratur för studerande, och populärvetenskapliga verk för allmänheten, där svenskan i Finland beskrivs ur olika synvinklar. Det finns m.a.o. ingen brist på uppgifter att ta sig an om man vill utveckla sin egen och andras kunskap om modersmålet.

Studier i det egna språket behöver ju inte innebära huvudämnesstudier. Många av de yrken som nämndes ovan utbildar man sig för genom att studera andra ämnen, men biämnesstudier eller enstaka kurser i modersmålet kunde mycket väl ingå i examen och värderas på arbetsmarknaden. Det behövs också kompletterande kurser för personer som på sin arbetsplats översätter, språkgranskar och redigerar och som kanske i praktiken bär det största ansvaret för sin arbetsgivares svenska texter. Intresset för fortbildning av detta slag är stort, betydligt större än utbudet av sådana mer eller mindre skraddarsydda kurser.

Alla som studerar vid ett finländskt universitet måste avlägga en del obligatoriska kurser i muntlig och skriftlig kommunikation i modersmålet och det andra inhemska språket (och oftast i ett, ibland i två främmande språk). Undervisningen skall vara anpassad till studierna och det framtida yrket, och kursernas omfattning är ringa. Vid Helsingfors universitet t.ex. varierade antalet obligatoriska studieveckor i modersmålet år 1999 mellan 0,5 studieveckor (veterinärmedicinska fakulteten) och 4 (pedagogiska fakulteten). Vid Svenska social- och kommunalhögskolan (vid Helsingfors universitet) var kursens omfattning 3 studieveckor för blivande socialarbetare och 9 för blivande journalister. Vid Svenska handelshögskolan motsvarade modersmålskursen för blivande ekonomer 2,5 studieveckor. (En studievecka skall motsvara en arbetsvecka, dvs. 40 timmars arbete, för den studerande.)

I dag kunde det vara bra att diskutera om de för alla obligatoriska kurserna i modersmålet har den omfattning och den inriktning som situationen kräver. Borde tyngdpunkten läggas mer på skriftlig kommunikation i modersmålet? Borde antalet studieveckor (i framtiden studiepoäng) höjas i modersmålet (och i det andra inhemska språket), kanske på bekostnad av mängden obligatoriska studieveckor i engelska? Samtidigt som studerande inleder sina studier med en svagare fär-

dighet i modersmålet än förr har nämligen deras färdighet i engelska ökat. Den för alla obligatoriska undervisningen i engelska på universiteten torde därför i dag kunna inledas på en högre nivå, medan undervisningen i modersmålet måste starta på en lägre än förr. Engelskan får stöd av kurslitteraturen och i många fall dessutom av föreläsningar och övningsarbeten på engelska. Modersmålet har inte samma stöd under studiernas gång.

Det finns ett ökande krav på regelrätta kurser, på lärarkommentarer och på organiserat skrivstöd under studiernas gång. Många studerande anser själva att de har svårt för att skriva, inte minst vetenskapliga texter. Nivån på de första uppsatser studerande lämnar in är i dag en annan och lägre än den en gång var, men samtliga som siktar på en magisterexamen måste ändå kunna skriva ett slutarbete eller en pro gradu-avhandling. Lärarresurserna räcker inte till för att täcka det ökade behovet av individuellt språkstöd. Insatser av ordinarie modersmållärare kan kompletteras genom att man utbildar personer som p.g.a. sina studier och/eller yrkesverksamhet kan anses lämpliga att verka som ett slags språkkonsulter. Både att utbilda sådana och att sedan utnyttja deras tjänster kostar, men något alternativ tycks inte finnas. (Vi hänvisar här t.ex. till språkstödsverksamheten vid Åbo Akademi som bl.a. syftar till att utbilda längre hunna studerande i svenska så att de kan språkgranska och kommentera andra studerandes arbeten.)

Vid våra svenskspråkiga universitet behöver både svensk- och finskspråkiga studerande språkstöd i svenska, men av olika skäl. Dessa gruppers behov kan egentligen inte mättas med nuvarande resurser, och tillgången på nya kompetenta krafter som kunde ge detta stöd är skral. Behovet är inte mindre vid de tvåspråkiga universiteten, och nivån på finskspråkiga studerandes finska modersmål väcker också oro. Det är inte nödvändigtvis så att nivåsänkningen är total vare sig på finskt eller svenskt håll, utan snarare så att modersmålsfärdigheten varie-

rar kraftigare än förr. När de knappa lärar- och undervisningsresurserna fördelas jämt blir det för litet för var och en. Alternativt kunde språkstödsinsatserna koncentreras till dem som är svagast, medan de som kan klara sig själva får lov att göra det. Ingetdera alternativet förefaller vare sig rättvist eller ändamålsenligt med tanke på universitetens uppdrag och ansvar.

Språkforskningen i Sverige förser oss med en mängd kunskap om svenska språket som vi behöver. Vi använder oss också av de språkliga hjälpmedel (ordböcker, skrivregler m.m.) som utarbetas där. Samtidigt behöver vi själva forska i svenskan i Finland både för att bidra till beskrivningen av det svenska språkets variation och för att ta fram hjälpmedel för språkbrukare som talar och skriver på svenska i vårt eget land. Det är här tvåspråkiga ordböcker och tvåspråkig terminologi utarbetas, det är vi själva som samlar in och listar finlandssvenska ord och uttryck, det är våra dialekter som beskrivs i *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, det är spår av svensk bosättning som bevaras i landets svenska namnskick och det är vi som studerar spår av den finsksvenska språkkontakten. Det är också vi själva som har ansvar för att nya modersmåls lärare och språkexperter för olika uppdrag utbildas. Genom studier och forskning i svenska bidrar språkvetarna till att förvalta det finlandssvenska kulturarvet. Vi kunde bara vara litet fler som delar på den uppgiften.

- Efterfrågan på modersmållärare och språkexperter är redan stor och den växer. Rekryteringen till studier i svenska/nordiska språk måste effektivieras. Det framtida behovet av modersmållärare, lexikografer, terminologer, dialektologer, språk- och namnvårdare, språkteknologer och översättare måste beaktas i uppläggningsen av studierna.
- Behovet av skräddarsydd fortbildning i språkgranskning, översättning och språkvård är stort, men utbildarna är få. Satsningar som involverar språkvårdare i Sverige i kombination med inhemska krafter är en tänkbar lösning.
- Vår kunskap om svenskan i Finland i dag är otillräcklig. Språkforskning som kan tillämpas i språkvården är nödvändig. Också kunskap om tidigare skeden i språkets historia behövs. För detta ändamål måste en omfattande finlandssvensk korpus utvecklas.
- Språkteknologiska stödprogram särskilt framtagna för finlandssvenska förhållanden är viktiga. Målet är att den som skriver på svenska i Finland skall kunna putsa bort åtminstone ytliga fel med hjälp av ett textkontrollprogram.